

סכנת דרכים בעלייה לארץ ישראל

הקדמה

- א. היש לחייב עלייה לארץ בזמן סכנת דרכים?
1. הסוברים שסכנת דרכים יש בה כדי למנוע עלייה
 2. הסוברים שסכנת דרכים אין בה כדי למנוע עלייה
 3. שיטת הרשב"ש והפסיקה בשולחן ערוך
 4. האם במקום סכנה מותר לעלות אם רוצה בכך?
 5. סכנת דרכים מוגדרת כאונס ולא כהיתר
- ב. הגדרת סכנת דרכים
1. סכנת הדרכים בתקופת הגמרא
 2. לאיזה צורך אדם מסתכן?
 - ג. המקור להיתר להסתכן
 1. בסיכון רגיל
 2. בסכנה חמורה
 - ד. גדולי ישראל עלו בזמן סכנה
 - ה. העלאת אשה מעוברת וקטן
 - ו. האם בזמן סכנה כופין בני הזוג זה את זה שלא לצאת מארץ ישראל?
 - ז. המצב בזמננו
 - ח. סיכום
 - ט. נספר - תיאורים מעלייתם ומחיייהם בארץ של גדולי ישראל

הקדמה

מאז החורבן וגלות ישראל מארצו ועד להקמת מדינת ישראל, היתה ארץ ישראל נתונה לשלטון זרים או לחורבן ולשממה. עובדה זו העמידה בסכנה מתמדת את היושבים בארץ, שהיו חשופים להתנפלויות, מחלות, מחסור ורעב. כבר בדרך אל ארץ ישראל עמדו העולים אליה בפני סכנות רבות: נפילה בשבי, טביעה בים, מיתה ברעב ובצמא, מחלות, שודדי דרכים ועוד. בפרק זה נברר את השאלה, האם אכן מותר היה לעלות לארץ, למרות הסכנה שבדבר, ואם כן מדוע.

א. היש לחייב עלייה לארץ בזמן סכנת דרכים?

במשנה כתובות (קי, ב) נאמר:

הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין... אחד האנשים ואחד הנשים.

בגמרא הובאה תוספתא (פ"ב ה"ב):

תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות - כופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות - כופין אותו לעלות, ואם לאו יוציא ויתן כתובה.

מסקנת הדברים: כופין לעלות לארץ ישראל - הבעל יכול לכופ את אשתו והאשה יכולה לכופ את בעלה.

1. הסוברים שסכנת דרכים יש בה כדי למנוע עלייה

התוספות (ד"ה הוא אומר לעלות) כתבו:

אינו נוהג (הדין שכופין לעלות לארץ ישראל) בזמן הזה, דאיכא סכנת דרכים¹.

יש מהגאונים והראשונים שפסקו כדעת התוספות, ותלו את העלייה לארץ בתנאי דרך סבירים. כך כתב רב האי גאון²:

1. במרדכי (כתובות פ"ג סימן שיג) נאמרה הלכה זו בשם רבנו חיים, ובחידושי האגודה (כתובות סימן קעא) הובאה באותה לשון, אך בלא הזכרת שמו של רבנו חיים. ראה בפרק "שיטת התוספות ורבנו חיים כהן במצות ישיבת ארץ ישראל", סעיף א' 5.

2. מובא באוצר הגאונים לכתובות (חלק התשובות) סימן תתלו. הרב ישראל שציפאנסקי טען (בספרו ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א עמ' לה) שאין אלו דברי רב האי גאון, כי "כל הפוסקים, ראשונים ואחרונים, שהביאו דעה זו, הביאוה כפסקו של רבנו חיים, ולא אישתמיט שום אחד מהם שיזכיר שם רב האי גאון על זה". לדעתו היה כתוב בראשי תיבות ר"ח (רבנו חיים, הנזכר בתוספות) ונשתבש לר"ה, והמעתיקים פיענחו רב האי. אולם באוצר הגאונים מצוטטת הפיסקה מפירוש רבינו יהודה אלמאדרי (מכת"י). החיד"א בשם הגדולים (ח"א אות יוד סימן רפז) כתב שרבינו יהודה אלמאדרי "אינו מזכיר בפירושו כי אם דברי הגאונים, רס"ג ורב דוסא בנו, ורב שרירא, ורב האי גאונים וזולתם, הכל גאונים". לפי זה אכן אלו הם דברי רב האי גאון. במבוא ל"פירוש שחיטת חולין רבתי", שחיבר רבי יהודה אלמאדרי, כותב המהדיר, פרופ' י' תא-שמע (עמ' יח-כג) כי לא רק פירושי הגאונים ונלוויהם (תשובות רב שרירא ורב האי גאון ועוד) מובאים בספרו של הר"י אלמאדרי, אלא גם דבריהם של חכמי ספרד וצפון אפריקה (כגון: רבנו חננאל, רבי יוסף אבן מיגאש והרמב"ם), אשכנז וצרפת (כגון: רבנו גרשום, רש"י ובעלי התוספות) וחכמי חלב. דברים אלו הם בניגוד לדברי החיד"א. במסכתות רבות מזכיר ר"י אלמאדרי את בעלי התוספות, וממילא הכירם, ובין השאר (במס' גיטין) גם את רבנו חיים הכהן. הרב מנשה בנימין לוין (עורך אוצר הגאונים) ציין כי במסכת כתובות הירבה הר"י אלמאדרי להביא במיוחד את פירושי הגאונים ומיעט בהבאת ראשונים. קושייתו של הרב שציפאנסקי "לא מצאנו" אינה מכרעת, שהרי לא מצאנו אינה ראייה, והרי כל פירושו של ר"י אלמאדרי הינם גילוי מאוחר שלא היה ידוע בין הלומדים, ופירושו, במיוחד למסכת כתובות, מבוססים על דברי הגאונים. בנוסף, בספר חסידים (מהדורת ווסטינעצקי, סימן תרל, עמ' 169) נאמר: "ורב היי היה

ודברים אלו, בזמן שהדרכים נכונים, ואין בהן סכנת ליסטים וסכנת מלכות - הוא שראוי לעלות, ואשר לא תעלה תצא בלא כתובה, אבל בזמן שיש שם סכנה אין אנו כופין לעלות.

דברים דומים כתבו הראשונים: הגהות מרדכי (סוף כתובות סימן שיג), חידושי האגודה (סוף כתובות סימן קעא), מהר"ם מינץ (ש"ת סימן עט) ועוד. בשיטה מקובצת לכתובות (ק', ב ד"ה אחד אנשים, וכן בנימוקי יוסף שנדפס באוצר הגאונים לכתובות) הובא דין זה בשם הריטב"א: "הכל מעלין... ואפילו לאחר החורבן... ומיהו שמעתי מרבינו דדווקא שיש שם יישוב ארץ ישראל, ושאינן סכנה בדרכים, ושאינו צריך לעבור ים, [מפני] שהוא בחזקת סכנה"³. כשאומר הריטב"א "שמעתי מרבינו", כוונתו, כנראה, לרבו המובהק - הרא"ה או הרשב"א⁴.

* * *

הרב ברוך קלאמוטי (ש"ת אבק דרכים, שאלוניקי תקע"ד, י"ד סימן יד) טען שסכנת דרכים דוחה עלייה לארץ ישראל, כי "אפילו שבת דחמירא דחינן ליה מפני פיקוח נפש... וכל שכן, דבמצוות ישיבה בארץ ישראל לדור בה יש מחלוקת בין הרמב"ן והרמב"ם, אי הוי דאורייתא או דרבנן... ו[ב]ספיקא אזלינן לקולא". לדעתו, מצות ישיבת ארץ ישראל שנויה במחלוקת "וספיקא אזלינן לקולא". מדבריו יוצא כי לרמב"ן הסובר שהיא מצווה מדאורייתא - פיקוח נפש אינו דוחה מצווה זו.

לענ"ד גם אם מצות ישיבת ארץ ישראל היא מדאורייתא, פיקוח נפש דוחה מצווה זו. הרי לצורך מצות ישיבת ארץ ישראל לא התירו בשבת איסורי תורה אלא רק איסור שבות שהוא מדרבנן, ודווקא שבות שאין בו מעשה, ולרמ"א רק שבות דשבות (או"ח סימן שו, יא). אם כן, פיקוח נפש שדוחה שבת גם באיסורי תורה (יומא פה, ב) קל וחומר שידחה עלייה לארץ ישראל!

עולה בכל שנה לירושלים מבלב, והיה שם בחג הסוכות, כי היו מקיפין את הר הזיתים ברושענא רבה שבע פעמים, ואומרים מזמורים שסידר להם רב היי". מסורת זו של עלייה לרגל להר הזיתים ידועה בתקופת הגאונים. הרב ש' אסף (תקופת הגאונים וספרותה, פרק שביעי עמ' צב-צד) הביא מקורות נוספים שמהם עולה שעולי הרגל הגיעו ממקומות נוספים באירופה כמו איטליה, ספרד, צרפת ועוד. הוא מתאר את הסכנות שעברו בדרך היבשה והים. נראה שדברי רב האי נאמרו גם בעקבות הסכנות שעברו על עולי הרגל כשהגיעו לירושלים.

3. ראה עוד בפרק "מצות ישיבת ארץ ישראל - שיטות ראשונים נוספות", סעיף ז - שיטת הריטב"א.
4. ראה מבואו של הרב מ' גולדשטיין לחידושי הריטב"א מסכת עירובין (מהדורת מוסד הרב קוק) עמ' 10-13, ומבואו של הרב י' קפאח לש"ת הריטב"א (מהדורת מוסד הרב קוק) עמ' 11. לדעת הרב חיים פלאגי בש"ת נשמת כל חי (י"ד סימן מט) כאן הכוונה לרמב"ן. חידוש יש אפוא בדבר, שאפילו הרמב"ן שהפליג בחשיבות מצות ישיבת ארץ ישראל, מכל מקום הוא עצמו סובר שבמקום סכנה פטור. סיוע לדבריו יש בנימוקי יוסף ביבמות (ה, ב בדפי הר"ף במשנה ד"ה מצווה בגדול לייבם) שכתב: "לשון הריטב"א ז"ל: אומר היה מורי הרמב"ן... "אולם הר"י קאפח והר"מ גולדשטיין הנ"ל טענים ומוכיחים שהריטב"א לא הכיר את הרמב"ן באופן אישי.

2. הסוברים שסכנת דרכים אין בה כדי למנוע עלייה

לעומת זאת, ראשונים רבים חלקו על התוספות הנ"ל, והביאו את ההלכה שבמשנה ובתוספתא ללא הצבת תנאים.

ביד החזקה להרמב"ם, ובפרט בהלכות אישות (פי"ג ה"כ), טענת סכנת דרכים אינה מופיעה כלל. הרב דוד עראמה⁵ למד מכך, שהרמב"ם חולק על התוספות, ואינו חושש לסכנת דרכים.

גם משו"ת הרמב"ם⁶ משמע שלא חשש לסכנת דרכים. הרמב"ם נשאל בדבר סכסוך שהיה בין בעל ואישתו. הבעל נשבע שאם לא תוותר האישה על שלשים דינרים מכתובתה יגרשנה. קרובי האשה התערבו ומנעו ממנה לוותר. היה שם אדם שהציע לבעל שיבקש מן האשה לעלות עמו לארץ ישראל ולגור שם, ומכיוון שהיא לא תסכים לעזוב את משפחתה תפסיד את כתובתה. ואכן בא הבעל לבית הדין וטען טענה זאת. חכמי אלכסנדריה פסקו: "אם לא יהיה בדרך סכנה או דבר מעכב ההליכה, מחוייבת האישה בהליכה לארץ ישראל והדירה שם, ואם לא נתרצתה בזה, תצא מבלי כתובה". ראשי הקהל פנו בשאלה לרמב"ם "מכאן ואילך כל מי שישנא אשתו וירצה לגרשה מבלי כתובה יעליל עליה את הטענה הזאת ויהיה זה לסיבה לגרש רוב הנשים מבעליהן?" הרמב"ם השיב להם, אך בתשובתו אין הוא מתייחס כלל לשאלת הסכנה בדרכים, וכנראה לא חשש לכך.

גם מאגרות הרמב"ם משמע שלא חשש לסכנה שבדרכים. הרמב"ם מייעץ באגרת השמד (מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' נה-נו):

והעצה אשר אני יועץ לכל אוהבי ולמבקש ממני עצה - שיצא מאלו המקומות וילך למקום שיוכל להעמיד דתו ולקיים תורתו בלי אונס... אפילו שתי עיירות מישראל, אחת מהן יותר טובה במעשיה ובמנהגיה ויותר מדקדקת ונכנעת למצוות מן האחרת - יחוייב ירא ה' לצאת מאותה מדינה שמעשיה אינם טובים לאותה המדינה הטובה... וכל זה כשיהיו המדינות מישראל, אבל אם היה המקום מן הגויים וישראל עומד שם - על אחת כמה וכמה שהוא חייב לצאת מאותו מקום, וללכת למקום טוב... ואף על פי שמפיל עצמו לסכנה... (כוונתו לסכנת ההפלגה בים והסכנות שבדרכים⁷).

5. פירוש רבי דוד עראמה על הרמב"ם, אמשטרדם תס"ו, הלכות אישות פי"ג ה"כ.

6. מהדורת בלאו סימן שסה, מהדורת פריימן סימן קפ. עיין בפרק "שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל" סעיף א'1, שם הובאה תשובה זו.

7. בעמ' נח' (שם) הלשון "סכנת הימים".

בהמשך דבריו מייעץ הרמב"ם לאותם אנשים "ואחר כך שילך לארץ ישראל לשכון שם". מבואר בדבריו שראוי לאדם אף לסכן עצמו כדי לצאת מבין הגויים ולשבת במקום תורה, וכל שכן כדי לעלות לארץ ישראל, שהרי חז"ל קבעו כי עדיפה ישיבה בארץ ישראל אפילו בין רוב גויים משיבה בחו"ל בין רוב ישראל, וכך פסק הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ב).

לסיכום, מבואר כי הרמב"ם לא חשש לסכנת דרכים בעלייה לארץ ישראל (בנוסף, עיין בסעיף ד' לקמן, שהרמב"ם עלה בעצמו לארץ ישראל תחת סכנה).

כך משמע גם מהר"ף, ר' ירוחם ועוד, שאף הם הביאו את המשנה והתוספתא ללא חילוק כלשהו.⁸

3. שיטת הרשב"ש והפסיקה בשולחן ערוך

מרן המחבר הביא בבית יוסף (אהע"ז סוף סימן עה) ובשו"ע (אהע"ז סימן עה, ה) את דברי הרשב"ש (ש"ת, סימן א). וזו לשון הבית יוסף:

כתב ה"ר שלמה בן הר"ש בר צמח (הרשב"ש), דדבר פשוט הוא דהא דכופין לעלות לארץ ישראל - היינו בדאיפשר בלא סכנה, דאי איכא סכנה אסור לסכן [את] עצמו. הלכך, בזמן הזה בארצות הללו, כל שהוא מסוף המערב עד נוא-אמון⁹ אין כופין לעלות, ומנו אמון ולמעלה כופין לעלות דרך יבשה, וגם דרך ים בימות החמה¹⁰, אם אין שם ליסטים.

8. הביאם מהר"י בן לב, שו"ת ח"ג סימן מא; שו"ת תורת חיים, ח"ג סימן מא. מקור דבריו של ר' ירוחם הוא בספר מישורים, נתיב כג, חלק ת.

9. נוא אמון היא אלכסנדריה של מצרים, כי בתנ"ך זה שמה. ראה: תרגום ורש"י נחום ג, ח; תרגום ורש"י ירמיהו מו, כה. ובה היה את הנמל הראשון בארצות ישמעאל מפאת מערבית לארץ ישראל.

10. הרשב"ש (שו"ת, סימן א) המחיש זאת בתיאור חי מזמנו. "הדרכים והארצות משובשות... והים גם כן מעותד לשני היזקים גדולים, חשש טביעה אם ילך בימות הגשמים, שכמה מילין צריך לעבור עד שיגיע לנוא אמון, שהוא הנמל הראשון בארצות ישמעאל מפאת מערבית לארץ ישראל. והליכת הימים בימות הגשמים אפילו למקום קרוב הוא סכנה, וכל שכן למקום רחוק כזה... וכבר סיפרו לנו הראשונים, זמן קדום לא היו מפליגים אפילו הנוצרים הבקיאיים בים בימות הגשמים מאוגוסטו עד מרצו (אוגוסט-מרץ), אלא עתה מקרוב דאיתמסר עלמא בידא דטפשא, שמשכנים עצמם בימות הגשמים, וכבר ראינו כמה פגעים. השם יתברך ישמור עמו ישראל אמן".

בשו"ע (שם סעיף ה) כתב:

יש מי שאומר דהא דכופין לעלות לארץ ישראל, היינו בדאיפשר בלא סכנה, הילכך מסוף המערבה עד נוא אמון אין כופין לעלות, ומנוא אמון ולמעלה כופין לעלות דרך יבשה, וגם דרך ים בימות החמה, אם אין שם לסטים¹¹.

האם שיטת התוספות ושיטת הרשב"ש אחת הן? מרן המחבר לא הזכיר כלל את דברי התוספות. טעם לכך כתב בעל כנסת הגדולה¹², כי יש הבדל בין דעת התוספות לבין דעת רשב"ש. התוספות סוברים שבזמן הזה אינו נוהג כלל דין "הכל מעלין לארץ ישראל" - גם במקומות שמהם אפשר לעלות בלא סכנה. זאת מכיוון שסתם דרכים הן בחזקת סכנה, ולא נתנו חכמים את דבריהם לשעורים. מה שאין כן לדעת הרשב"ש, שלדעתו סכנת דרכים היא דבר התלוי במציאות, ואם אין סכנה - כופין לעלות. הסיבה שהמחבר לא פסק כתוספות, היא מפני שהרא"ש והטור לא הזכירוהו, אלא הביאו את דין המשנה "הכל מעלין" ולא חילקו.

אך מדברי הגר"א נראה שאין הוא מפרש כן את דעת התוספות. בביאורו לשר"ע (שם, סוף ס"ק יז ד"ה הוא) אחרי שציין לתוספות הנ"ל כתב: "אבל בסברא ראשונה הנ"ל, אין חולק, דאין לך דבר כו' והכל לפי העניין". הסברה הראשונה בתוספות היא - "אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים" ועל זה כתב הגר"א שאין חולק (משום דאין לך דבר כו'), וכוונתו היא - שלדעת הכל אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש). וזה שלא כדברי הכנסת הגדולה, שכתב שהרא"ש והטור חולקים על התוספות. נמצא שלדעת הגר"א שיטת התוספות היא שאין כופין לעלות אך ורק במקום שיש סכנה, ואילו במקום שאין סכנת דרכים - מעלין לארץ ישראל גם בזמן הזה.

זו גם דעת כמה מן האחרונים¹³, שכתבו שאין הכרח לומר שיש מחלוקת בין התוספות לבין הרשב"ש, ואף לדעת התוספות כשאין סכנה כופין לעלות. והסיבה שמרן הבית יוסף העדיף להביא את דברי הרשב"ש ולא את דברי התוספות, היא

11. הסמ"ע (ח"מ סימן טז ס"ק ח) הסביר את המשמעות של המונח "יש מי שאומר" בשולחן ערוך, בכך שהמחבר לא התכוון לומר שיש מחלוקת בדין זה, אלא "כל מקום שמצא דין שאינו נזכר גם כן... בשאר הפוסקים כתב עליו 'יש מי שאומר'". וכן כתב החיד"א בברכי יוסף (א"ח סימן תרעב ס"ק א ד"ה אמנם) - "אורחיה דמרן דסברא מחודשת דלא אתפרשא בשאר פוסקים מייתי לה בלשון 'יש מי שאומר'... ואין חילוק בין היכא דקאמר 'יש מי שאומר' להיכא דקאמר 'יש מי שאומר'". וכך הסבירו אחרונים נוספים, והביאם השד"ח חמד, ח"ו כללי הפוסקים סימן יג אות כב. וכן כתב הגר"ע יוסף, שו"ת יביע אומר, ח"ב, סימן ד סעיף ג. בנידון דידן הסביר באר הגולה (שם) "יש מי שאומר" הכוונה לרשב"ש.

12. אהע"ז סימן עה הגהות ב"י אות כד; וכן בדינא דחיי, לאוין פ"א "שלא יגרע מאשתו שאר כסות ועונה", מכון הכתב, ירושלים תשנ"ז, ח"א עמ' 428; שו"ת ראש משביר הלכות כתובות סימן לג. ראה עוד מה שכתב הרב סענדר לייב, בספרו מדרש כתובה, כתובות קי, ב.

13. הרב י' בכרך, שו"ת חוות יאיר סימן רי; הר"ח פלאגי, שו"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט, עמ' רטז; הר"י טיטלבוים, ספר ויואל משה, מאמר "יישוב ארץ ישראל" סימן עח, ועוד.

מכיוון שהוא פירש יותר את החילוקים בין המקומות שיש בהם סכנה לבין אלה שאין בהם סכנה.

הסברה שכתב הכנסת הגדולה כי "לא נתנו חכמים דבריהם לשיעורים" צריכה עיון. כלל זה שייך רק בתקנות חז"ל. כאן לא נעשתה תקנה חדשה, כי ביטול זכות הכפייה לעלות אינה תקנה חדשה, אלא חזרה לדין הכללי הידוע "אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש". וכי בשל פיקוח נפש הדוחה שבת תתבטלנה כל מצוות השבת? ועוד, שראשונים אחרים, שדעתם כדעת התוס' והביאו את דבריהם - כגון הריטב"א - חילקו בפירוש בין מקום שיש בו סכנה לבין מקום שאין בו סכנה.

הסבר נוסף כתב הרב י"ד בלומברג¹⁴: התוספות התכוונו לסכנת דרכים הידועה והמפורסמת בזמנם. בגלל מסעי הצלב כל הדרכים מאירופה לארץ ישראל היו בחזקת סכנה. מסיבה זו קיצרו התוספות בלשונם וכתבו "אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים". הרשב"ש חי כמאתיים וחמישים שנה אחרי רבנו חיים. בימיו לא היו מלחמות, מסעי הצלב פסקו מזמן, והסכנה בדרכים לא היתה גדולה כמו בימי בעלי התוספות, ולכן הוא פירש והבחין בין המקומות שבהם קיימת סכנה לבין המקומות שהיא אינה קיימת, ולמעשה הדבר תלוי במציאות, ואין לקבוע בו הלכה קבועה.

* * *

נחלקו האחרונים בהבנת דברי הרשב"ש "כופין לעלות... בדאיפשר בלא סכנה", האם כוונתו רק לעלייה בדרך היבשה, או גם להפלגה בים (שנחשבת תמיד לסכנה בגלל הסערות והסכנות הבלתי צפויות)? לשון הרשב"ש היא: "הלכך בזמן הזה כל שהוא מסוף המערב עד נו ארון - אין כופין לעלות, ומנו ארון ולמעלה - כופין לעלות דרך יבשה, וגם דרך ים בימות החמה אם אין שם ליסטים". היו אחרונים¹⁵ שדייקו מדבריו כי רק מנו ארון ולמעלה כופין לעלות דרך הים בימות החמה, אבל מנו ארון ולמטה - אין כופין לעלות לא דרך יבשה ולא דרך ים, גם בימות החמה. הגר"ח פלאג'י¹⁶ הוסיף, שכך משמע מדברי הריטב"א דלעיל, שלעלות לארץ ישראל שאינו צריך לעבור ים [מפני] שהוא בחזקת סכנה". הסיבה היא, שבים הסכנה מצויה תמיד גם כשאינן מלחמות בין המלכויות, כי כשיש סערה בים במה יכולות המלכויות לעזור? לעומתם טען הרב חיים עשאל¹⁷, שאין זו כוונת הרשב"ש מפני שסיום דבריו, "וגם דרך ים בימות החמה אם אין שם ליסטים - קאי לכל העולם". לכן, בתחילה כתב "מסוף

14. קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, וילנה תרנ"ח, עמ' 130, מהדורת אור עציון עמ' קמג.

15. הובאו ללא הזכרת שמם אצל הרב חיים עשאל, שו"ת סם חיי, שאלוניקי תק"ו, סימן ט', עמ' יט. היה מחכמי שאלוניקי שעלה לארץ ישראל אחרי שנת ת"ג.

16. לעיל הערה 13.

17. לעיל הערה 15.

המערב עד נו אמון - אין כופין" בגלל הסכנה (בימות הגשמים או כשיש שם ליסטים) בין בדרך הים בין בדרך היבשה; ומנו אמון ולמעלה - כופין בין בדרך הים ובין בדרך היבשה בימות החמה, אם אין שם ליסטים. וכוונתו "אפילו מסוף העולם, אי ליכא ליסטים בים - כופין בימות החמה, וזה פשוט". כך הבינו וכתבו גם הרב אלישע גאליקו¹⁸ והיעב"ץ¹⁹.

נראה להכריע כהסבר הרב חיים עשאל, מכיוון שאניות המפליגות ובאות בערי החוף באלג'יר (מקום מגוריו של הרשב"ש) לארצות צפון אפריקה היו דבר שכיח. ואכן, בשו"ת הרשב"ש מצויות מספר תשובות העוסקות בהפלגה בים כמו "מי שנדר כשתבוא לו ספינה יתן כך וכך לבית הכנסת" (סימן רמח), או "בא ראובן מארצות אדום והתעכב בבאגיה... והלך דרך הים למדינת תוניס" (סימן תשסא) ועוד²⁰. לכן כשאין סכנה מותר בימות החמה לעלות לארץ ישראל גם בדרך הים.

4. האם במקום סכנה מותר לעלות אם רוצה בכך?

א. במסכת כתובות (ק"ב, א) מסופר כי רבי זירא כשעלה לארץ ישראל לא מצא כל שייט לעבור את הירדן. אחז בחבל שהיה מתוח כעין גשר ועבר. מכיוון שסיכן עצמו אמר לו אותו מין "עמא פיזיא... אכתי בפזיזותיכו קיימתו".

בספר דקדוקי הסופרים השלם (שם) מופיעה הגירסה: "כי מטא אפלגי דירדנא הוה קא טבע". במדרש הגדול (דברים ד, כב, מהדורת מוסד הרב קוק עמ' פג) נאמר²¹: "כי מטא ירדנא פסק מצרא, הוה קא טבע" (כלומר: כשהגיע לאמצע הירדן נקרע החבל והחל לטבוע). בספר כפתור ופרח (פרק י, מהדורת לונץ עמ' קצח, מהדורת בימ"ד להתיישבות, ח"א עמ' רכה) מופיע אותו סיפור עם תוספת: "אתא ההוא מינא דבריה" (בא אותו מין והצילו). ממקורות אלה עולה שרבי זירא סיכן עצמו כשעבר את הירדן עד כדי טביעה ממש, שהצריכה את הצלתו על ידי אותו מין. לפי גירסאות אלה מובנים דברי התשב"ץ

18. שו"ת זרע אנשים, אהע"ז סימן מא.

19. סידור בית יעקב, בהקדמה סולם בית אל, חווק ג, סימן ו, מהדורת אשכול, ירושלים תשנ"ג, ח"א עמ' מה. היעב"ץ כתב בפשטות "וסכנת המדבר והים בוודאי אינה קרויה סכנה לעניין זה לפטור ממצווה גדולה כזו, דמגנא ומצלא (ועיין שו"ע אהע"ז סימן עה שאפילו בשעת חירום מנוא אמון והלאה חייבין לעלות, אע"פ שאין הולכין משם כי אם בספינה או דרך המדבר), ומלכים ושרים עוברים ושבים באניות וכו'".

20. ראה עוד: "גט הבא מטראבלוס (בלוב) (סימן תקעה) או "המתן עד שתבוא הספינה, אשלם סחורותיך" (סימן רפא). ראוי לציין כי תשובותיו בדבר העלייה לארץ ישראל נשלחו לדיינים בערי החוף באלג'יר, לדוגמא: לבאגאה (סימן ד) למסתגאנים (סימן ג), להונין (סימן שסד), לפיכך מסתבר שהיו שהפליגו לארץ ישראל דרך הים.

21. בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ז) הגירסה "רבי זירא עבר ירדנא במנוי (בבגדיו)". הפני משה פירש: שעשה מבגדיו כמין חבל וקשרם זה לזה כדי לעבור את הירדן. לפי פירוש זה מובן מדוע נקרע החבל.

(שׁו"ת התשב"ץ, ח"ג סימן רפח), שכתב על מאמר זה "חכמי ישראל היו מסכנים עצמם לעבור נהרות כדי להיכנס לארץ ישראל".

מכל זה עולה לכאורה שמותר, ואולי אף רצוי, להתאמץ ואף לסכן עצמו לשם העלייה לארץ. אך יש לדחות, שרבי זירא לא שיער שעד כדי כך גדולה הסכנה, שייקרע החבל והוא עלול לטבוע, ואילו ידע לא היה מסתכן.

ב. לעיל הבאנו את דברי הבית יוסף בשם הרשב"ש -

הא דכופין לעלות לארץ ישראל, היינו בדאיפשר בלא סכנה, דאי איכא סכנה, **אסור לסכן עצמו.**

אמנם הוא עוסק בדין הכפייה, שאין יכול אדם לכוף את בן זוגו לעלות ארצה, אבל מלשונו "אסור לסכן" דייקו המהרשד"ם (שׁו"ת, י"ד סימן רג בסופו) וה"ר חיים פאלאג'י (שׁו"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מט, עמ' ריח) שאף איסור יש בדבר. כך הבין גם השל"ה²², שכתב: "דאי איכא סכנה - אסור לסכן עצמו", וכן כתב בעל הלבושים (הבוץ והארגמן, אהע"ז סימן עה, ה): "אבל במקום סכנה, כגון סכנת ליסטים או סכנת ים, אסור לסכן עצמו".

אולם לא כך עולה מדברי הרשב"ש במקורם, שהרי כתב בהמשך דבריו (סימן ג):

ואף... שאין להכריח לאיש ואישה לעלות... במקום סכנה, וכל אחד בעצמו ישער אם רוצה לסכן עצמו - יעלה, ואם לאו - יחדל.

ובסימן ב כתב: "ואף על פי שיש קצת שאין מביטין לזה (כלומר, עולים למרות סכנת דרכים), אין בית דין מצווין להפרישם". בפאת השולחן (הלכות ארץ ישראל סימן א, סעיף ג) בהביאו את דברי הרשב"ש כתב: "אם יש דברים מונעים אותו לעלות, כגון סכנות המדבריות והימים המסוכנים... לא חייבתו תורה [לעלות]" - חיוב ליכא, אבל אין איסור בדבר.

נראה שאף מרן המחבר מסכים לכך, שהרי בהביאו את דברי הרשב"ש בשולחן ערוך דיבר רק על דין הכפייה של בני זוג, והשמיט²³ את המשפט "דאי איכא סכנה אסור לסכן עצמו" (עיין לעיל בציטוט דברי השולחן ערוך). אמנם בבית יוסף הביא משפט זה, אבל זהו משום שכך היא לשונו של הרשב"ש בסימן א, ולא רצה הב"י להאריך ולהביא גם את דבריו בסימנים ב-ג, בהם כאמור לעיל הוא מסכים שאין בכך

22. שער האותיות אות קדושה, מהדורת עוז והדר, ירושלים תשנ"ג, ח"א, עמ' תעא.

23. מרן השמיט בשולחנו הטהור גם את המילים "בזמן הזה בארצות הללו" כיוון שהיה מקום לטעות ולומר, שדין זה נוהג רק בזמן הרשב"ש ובארצות צפון אפריקה הנזכרות שם. מרן פסק בשו"ע שדין זה נוהג בכל מקום ובכל זמן ותלוי במציאות. הוא העתיק את המקומות שכתב הרשב"ש כדוגמא, המסבירה את החילוק בין המקומות שיש בהם סכנה לבין אלה שאין בהם סכנה.

איסור²⁴, ואכן בשולחן ערוך (שלשונו היא ציטוט לשון הרשב"ש בסוף סימן א) השמיט משפט זה.

מסקנה: מדברי מרן בשולחן ערוך עולה, שבמקום סכנה אין הבעל יכול לכפות את אשתו לעלות עמו לארץ ישראל, אבל הרוצה בכך בעצמו יכול ומותר לו לעלות.

ג. הרשב"ץ, אביו של הרשב"ש, אף הוא סובר שמותר להסתכן בעלייה ארצה, שכן כתב (ש"ת התשב"ץ, ח"ג סימן רפה):

חכמי ישראל היו מסכנים בעצמם לעבור נהרות כדי ליכנס לארץ ישראל, והיו אומרים: "דוכתא דלא זכו ליה משה ואהרון מי יימר דזכינא ליה" (כתובות קיב, א).

לדעת הרב יצחק פלאג'י (יפה ללב, ח"ד, אהע"ז סימן עה, ה) כתב הרשב"ץ כך רק ביחס לראשונים "דמתרחיש להו ניסא", אבל אנו איננו רשאים להסתכן. אולם לפי דברינו לעיל אין כל סתירה בין האב לבנו, ואף הרשב"ש התיר להסתכן לצורך עלייה ארצה.

הגדול ממינסק, הרב ירוחם יהודה פרלמאן, הביא²⁵ שורת חכמים שלא חדלו להשתדל לעלות לארץ ישראל:

וגם החכמים לאחר התלמוד... לא חדלו לדרוש לה ולהשתדל לעלות אליה תמיד, וכמה קדושי עליון שמסרו נפשם עליה, כמו שמסופר על ריה"ל בעל הכוזרי. ובימי חכמי צרפת רבותינו בעלי התוספות ז"ל והרמב"ן ז"ל... נתעוררה תנועה חזקה ועצומה בקרב ראשי אחינו בני ישראל, ועדת חכמים רבים ונכבדים התנדבו לעלות לארץ הקודש ויכוננו שם ישיבות מפוארות... ומני אז ינהרו אליה בכל דור ודור חכמים ושלמים צדיקים וחסידים לחונן עפרה ולקבוע בה מקומם, ואף כי בימים ההם כל הדרכים היו בחזקת סכנה, ופקידי הארץ משלו בעריצות ושרירות לב והיו נתונים לשמה ומשיסה וחייהם

24. כדי להסביר את הסתירה המצויה לכאורה בדברי הרשב"ש, יש לומר: בסימן א נשאלה השאלה, מדוע לא נזכר בגמרא הפטור מעלייה בזמן סכנת דרכים. על כך תירץ הרשב"ש, שדבר זה אין צורך לאומרו - "וכל בעל שכל מכיר שבמקום סכנה מצויה אסור לסכן בעצמו, ולא דברו ז"ל אלא באפשר, אבל בשאי אפשר ויש סכנה בדבר, לא אמרוהו". כלומר, הרשב"ש דיבר על הדין הכללי של סכנה בש"ס, ועל זה אמר שהדין הוא - "שאסור לסכן את עצמו". ואולם, סכנת העלייה לארץ ישראל אינה סכנה ודאית של מיתה אלא חשש בלבד, שהרי לא כל מי שמפליג בים טובע או נהרג בדרך על ידי שודדים, ולכן בסימן ג הוא מסביר, שכוונתו היא שאין להכריח ולכפות את בן הזוג, אבל מי שרוצה לעלות ולהסתכן בעצמו - מותר לו באופן שמשער שאין כאן סכנה גמורה.

25. סיני כרך ו (ת"ש) עמ' רי-רכא; ארץ ישראל בספרות התשובות (עורך הרב י' שציפאנסקי), ח"ג עמ' סא-סג.

26. כוונתו לעליית רבי יחיאל מפאריז בשנת ה'ט (1259), שעלה עם תלמידי ישיבתו מפאריז והקים ישיבה בעכו.

היו תלויים להם מנגד, בכל זאת לא חשכו מכל עמל ותלאה נפשם, למען הגיע אל מטרתם זו.

הרב יונה לנדסופר (שר"ת מעיל צדקה, סימן נו) כתב אף הוא, שמותר להסתכן ולעלות לארץ ישראל גם בזמן סכנה, כי "גדולי המחברים... לא כתבו כי אם שלא לכוף אדם את אשתו, אבל הרוצה בעצמו לנסוע אין מוחין בידו כי... שומר מצווה לא ידע דבר רע". ראייתו היא "מעזרא, שנסע לירושלים מן הגולה דרך רחוק מהלך חמשה חודשים, ומפני הבושה לא ביקש חיל ופרשים מן המלך ללוותם, אף כי היו גשים וטף רב עמהן, ומי מחל בעדם לתת נפשם בסכנה דרך רב כזה... מפני הבושה? אלא כל מאי שמותר לעשות בשלו, גם בבניו הקטנים מותר".

5. סכנת דרכים מוגדרת כאונס ולא כהיתר

השואל ומשיב (מהדורה רביעה, ח"א סימן מח) טען כי למרות שסכנת דרכים היא מצב של אונס, ופוטרת את הדר בחו"ל מלעלות לארץ, מכל מקום הפסיד את זכות ארץ ישראל, ו"אונס כמאן דלא עבר, אך לא כמאן דעבד".

בעל ההפלאה חידש²⁷ כי כל אונס אינה טענה אלא כשהעיכוב הוא מחמת האונס. אבל אם הוא אינו רוצה לעשות ואפילו אם לא היה אונס לא היה עושה - לא מקרי אונס, כי "מה שאדם עושה מרצונו ממש אף דמוכרח ואונס... מקרי רצון". לפיכך, אדם שאינו רוצה לעלות לארץ ישראל "משום חן מקומו וארצו ולא מחמת פחד סכנה - עוון הוא בידו"²⁸.

ב. הגדרת סכנת דרכים

1. סכנת הדרכים בתקופת הגמרא

כיוון שלמדנו שסכנה פוטרת מחובת העלייה ומזכות כפיית בן הזוג, תמוה הוא שדין זה, שהכל מעלין לארץ ישראל מובא במשנה, ונידון בשני התלמודים ללא כל הסתייגות, למרות שגם בזמן התנאים והאמוראים היו "כל הדרכים בחזקת סכנה",

27. כתובות ג, א תוד"ה וסברא דאניס; כתובות קי, ב תוד"ה הוא אומר לעלות; שו"ת גבעת פנחס, סימן ב; בספר בית הלוי עה"ת (פרשת שמות ד"ה וירא אלוקים, עמ' 8) הביא את דברי ההפלאה והוסיף עליהם. מאידך הרב שלמה קלוגר (שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז סימן ה) חלק עליו וטען כי במצווה או עבירה, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה (קידושין מ, א) ובפרט בביטול מצוות עשה. לכן מי שלא עושה מעשה מכח אונס וניחא לו בכך, מכל מקום דבר זה לא נחשב מעשה רק מחשבה בלב, ועל זה אין עונשין. ראה עוד: הרב יואב יהושע וינגרטן, חלקת יואב, ח"א, בני ברק תשמ"ה, דיני אונס ענף ב' עמ' רפא-רפב ואכמ"ל.

28. בשו"ת גבעת פנחס סימן ב' כתב: "אין טענת סכנת דרכים אלא באינו עולה מטעם זה. אבל מי שאין דעתו כלל בלא זה מחמת חן מקומו, יש לתלות בחטא זה" (שאינו נפקד בבנים משום שאינו עולה לארץ).

עד שרבי ינאי כשהיה יוצא מעירו לעיר אחרת היה כותב צוואה לבני ביתו (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד)²⁹, ומטעם זה אומרים תפילת הדרך³⁰?

בש"ת אבק דרכים (י"ד סימן יד) תירץ שבזמן הזה איכא טפי סכנת נפשות מאשר בזמן התלמוד. בש"ת בני משה (סימן לד) תירץ, שחשש סכנה אינו דוחה את חובת העלייה, שאם לא כן לעולם לא יעלה אדם ארצה, כיוון שתמיד הדרכים הן בחזקת סכנה. רק בזמנם של בעלי התוספות נדחה דין "הכל מעלין", כיוון שהסכנה הפכה לוודאית - "איתחזק סכנה בדרכים".

אותה קושיה תורצה על ידי הרדב"ז (ש"ת, ח"ג סימן תתנא (תח)), בקובעו שהכלל "כל הדרכים בחזקת סכנה" נאמר לעניין שצריך האדם להודות (ברכת הגומל), אבל לא לעניין חובת העלייה לארץ ישראל³¹.

הרשב"ש (ש"ת, סימן א) כתב שהפטור מהעלייה בזמן "סכנת דרכים" לא הוזכר בגמרא, אם משום "שהתלמוד נתקן בפאת המזרח" במקום שבימיהם לא היתה הסכנה מרובה, או משום שדבר זה אין צורך לאמרו - "כל בעל שכל מכיר שבמקום סכנה מצויה אסור לסכן בעצמו"³².

2. לאיזה צורך אדם מסתכן?

חילוק זה שבין התקופות מחייב אותנו להגדיר מה נחשב לסכנת דרכים עד כדי פטור מחובת העלייה, ומה אינו נחשב לסכנת דרכים.

הרב אברהם מיוחס, אב"ד בחברון, דן³³ אודות אשה, שבלכתה לחברון נפלה מעל הגמל ומתה. הוא כותב, שמקרה זה אינו מוכיח על סכנת דרכים, כיוון שזהו מקרה נדיר, ותמיד ייתכן מקרה רע, לכן אין ללמוד ממנו לכלל.

29. וכן בירושלמי ברכות (פ"ג סוף ה"א) "רבי יסא שמע דאתת אמיה לבוצרא אתא שאל לרבי יוחנן, מהי לצאת (לחוץ לארץ)? אמר ליה: אם מפני סכנת דרכים צא". ראה את המקבילה בבבלי קידושין לא, ב. וכן הוא במשנה סוף יבמות (קכב, א) לעניין משיאין את האישה על פי עד אחד שאמר לו רבי נחמיה איש בית דלי בנהרדעא לרבי עקיבא, "אתם יודעים שהמדינה משובשת בגייסות", ופירש רש"י: ואיני יכול לילך אצלם (מנהרדעא לארץ ישראל).

30. קושיה זו הובאה בש"ת מהרי"ט צהלון ח"א סימן ה ובש"ת בני משה סימן לד. וכן הקשה רבי צדוק הכהן, אור זרוע לצדיק, הלכות מלכים פ"ה ה"ט.

31. הרדב"ז דן שם באשה עם ילד קטן שרצתה לעלות ממצרים לארץ ישראל. לפי דבריו צריך לומר שאותו דין קיים גם בתפילת הדרך, שהרי הכללים בתפילת הדרך ובברכת הגומל זהים. ראה: הגר"ע יוסף, ש"ת יביע אומר, ח"א אר"ח סימן יג סעיף ז וסעיף יג.

32. בדרך זו תירצו ש"ת אהלי תם, סימן סו, וש"ת מהריט"ץ, ח"א סימן ה.

33. ש"ת שדה הארץ, אהע"ז, הלכות דירת ארץ ישראל, סימן יא.

המב"ט (שו"ת, ח"ב סימן רטז וסימן קלא) פסק שקנה המידה הוא: כל "שאינן הסוחרים נמנעים מללכת ולבוא באותם הדרכים". אם סוחר מוכן לצורך פרנסתו להסתכן, אין סיבה שלא יתאמץ יהודי לקיים באותן נסיבות את חובתו ויעלה ארצה³⁴. הרב משה בנבנישתי (שו"ת פני משה, ח"א סימן כז)³⁵ הוסיף בדעתו, שהפטור קיים רק "בדבריר הזיקא דאיכא סכנת דרכים באותו פרק כגון בשעת חרום".

קדם למב"ט בהגדרה זו רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי (ה, כג) אך הוא מוסיף על קנה המידה "שאינן הסוחרים נמנעים מללכת ולבוא", גם בחינה על פי נכונותם של אנשים המסכנים נפשיותם במלחמה. לדבריו, הסכנה ביבשה ובים "אינה בגדר "לא תנסו את ה' אלוקים" (דברים ו, טז). דומה היא יותר לסכנה שמסתכן, למשל, הסוחר הנודד למרחקים מתוך תקווה להרויח בסחורתו". דרכו של העולה לארץ ישראל מפאת תשוקתו עדיפה היא מדרך האנשים המסכנים נפשיותם במלחמה, "אם למען זיכרון בשירי הגבורה והנצחון או בגלל השלל הגדול אשר יקחו. אכן קלה הסכנה שסיכון הוא את נפשו אף מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצווה מתוך תקווה כי יהיה להם חלק לעולם הבא".

דברים דומים הביע הג"ר יעקב עמדין בהקדמה לסידורו בית יעקב³⁶: "ראה דרכך בגיא ובקעה. על כל הר וגבעה יחד עשיר ואביון לקנות נכסים רצים כטוסיים... הביטו... בכמה סכנות אתה מכניס עצמך גוף ונפש בכל יום... ולכבוד בוראך ולהנאת נפשך לזכות לחיי עולם אמרת עצל: שחל בדרך". משום כך מסקנתו היא: "יש לנו להתאמץ ולעלות במרכבה בקרון ובאסדה אל ארץ חמדה, ולא יעצרנו הגשם והשלג מלכת אל מקום העבודה. ואין טענה מחמת הסכנה, כי בשעת שלום אין סכנה כל כך. וסכנת המדבר והים בודאי אינה קרוייה סכנה לעניין זה, לפטור ממצווה גדולה כזו, דמצלה ומגנא. ומלכים ושרים עוברים ושבים באניות הלכו בציות".

הרב שאול ישועה אבוטבול, שהיה דיין בצפרו שבמרוקו³⁷ הוסיף, שבחינת רמתה של הסכנה בנידון דין שונה מבחינתה לענינים אחרים. מכיון ש"במקום מצווה שומר מצווה לא ידע דבר רע, ושלוחי מצווה אינם ניזוקין (פסחים ה, ב)... וכל שכן במצות ישיבת ארץ ישראל שהיא מצווה מן התורה... עד שאמרו ששקולה היא ככל המצוות. ואם כן, בודאי הוא דאגוני מגינה מכל מיני חשש סכנת דרכים". אמנם אף הוא מודה, "בהיכא דברי הזיקא ושכיחא סכנתא... אף על גב דשלוחי מצווה אינם

34. דברי המב"ט הובאו להלכה ב: שו"ת מעיל צדקה סימן כו; שו"ת זרע אנשים סימן מא; שו"ת מעיל שמואל סימן כו; פתחי תשובה אה"ע"ז סימן עה, ס"ק ו.

35. דיון נוסף בדברי המב"ט ראה: שו"ת בית דוד, ח"ב סימן מה (הלכות אה"ע"ז סימן עה).

36. סידור בית יעקב, בהקדמה סולם בית אל, חווק ג, סימן ו, מהדורת אשכול, ירושלים תשנ"ג, ח"א עמ' מה.

37. חי בשנים תצ"ט-תקס"ט (1739-1809). שו"ת אבני שיש, ח"ב סימן צד עמ' סח.

ניזוקין, שאני". יש לציין שכלל זה נאמר לאו דווקא כאשר לבו של מקיים המצווה נתון בכל עת ובכל שעה לקיום המצווה, אלא אפילו אם הוא נפנה לדברים צדדיים (דבר שייתכן שיקרה גם לכל עולה ארצה) - וגם אז חל עליו הכלל שכשליח מצווה מובטח לו שלא ייזק, כמבואר בסוגיית הגמרא בפסחים (ח, ב; וכן בשולחן ערוך אר"ח תלג, ח ומשנה ברורה שם ס"ק לו), שבשעת בדיקת חמץ - "אפילו מחפש אחר מחט, גם כן הוי ליה שלוחי מצווה ואינם ניזוקין".

ג. המקור להיתר להסתכן

1. בסיכון רגיל

הבאנו לעיל שהמדד למידת הסכנה היא דרכם של הסותרים, המסתכנים לצורך פרנסתם. אכן, נשאלת השאלה: מנין נטלו אלה לעצמם את ההיתר להסתכן לצורך פרנסתם?

תשובה לכך כתב בעל הנודע ביהודה (מהדורא תניינא י"ד סימן י) בדונו בשאלה, האם מותר ליהודי לעסוק בציד, למרות הסכנה שבדבר. הוא מתיר זאת רק לצורך פרנסה. וזו לשונו:

ומעתה איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות³⁸? ואף גם בזמן הזה, מי שהוא עני ועושה זו למחייתו, לזה התורה התירה, כמו כל סותרי ימים מעבר לים, שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה, והתורה אמרה "ואליו הוא נושא את נפשו" (דברים כד, טו), ואמרו חז"ל (בבא מציעא קיב, א): "מפני מה זה עלה בכבש, ונתלה באילן, ומסר עצמו למיתה - לא על שכרו?", אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו, ומתאוות ליבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה, הרי זה עובר על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם".

בביאור דבריו נחלקו אחרוני זמננו. היו שהבינו³⁹ שההיתר להסתכן הוא רק כשאין ברירה ולצורך מחייתו - "שהוא עני ועושה זה למחייתו", אך למי שהוא בעל נכסים ויוצא לסחורה להרבות ממנו⁴⁰ אין להתיר, שהרי אינו עני ואין כאן הכרח לפרנסתו.

38. והביא דוגמא: "ומי לנו בקי גדול ואומן בציד יותר מעשיו, שהכתוב מעיד עליו 'ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה' (בראשית כה, כז), ופוק חזי מה הוא אמר על עצמו: 'הנה אנכי הולך למות' וגו' (שם שם, לב). ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות, וכן פירש הרמב"ן (שם שם, לד)".

39. הרב י"מ שטרן, אמרי יעקב, בני ברק תש"ס, על שולחן ערוך הרב חו"מ, סימן י' עמ' ריב.

40. כעין הדוגמא, יוצא "להרווחה" במועד קטן יד, א פירש רש"י שם: שיש לו נכסים הרבה ויוצא כדי להרוויח יותר.

וכן כהסבר זה, כתב האמרי שפר⁴¹ שהטעם שהתירו חז"ל (בבא מציעא קיב, א) לפועל להסתכן לפרנסתו, הוא משום שעניות כמיתה, כמבואר בנדרים (ז, ב) ובבבא בתרא (קטז, א). לפי זה לפרנסה יתירה (להרווחה) אין היתר להסתכן.

לעומתם, הציץ אליעזר (ש"ת, חלק טו סימן לז) הביין אחרת. לכאורה דברי הנודע ביהודה סותרים, שעני מסתכן לפרנסתו לצורך מחיה, אך "סוחרי ימים מעבר לים" מסתכנים לא רק לצורך מחיה, אלא אף למותרות! אלא צריך לומר שכוונתו שלסוחרים מותר להסתכן לפרנסתם, ואין עליהם הגבלה מה שיעור פרנסתם, ומה שאסר הנודע ביהודה הוא רק לשם בילוי ותענוג בלבד, כמבואר בדבריו.

כמקור נוסף הביא הרב א' קורמן⁴² את הפסוק (איכה ה, ט) "בנפשנו נביא לחמנו", אותו פירש התרגום: "בסכנת נפשנא נייתא לחם פרנסותא". גם בתפילת "ונתנה תוקף" אנו אומרים: "בנפשו יביא לחמו". על יסוד זה התיר הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה, חושן משפט, ח"א סימן קד) להתפרנס ממשחק פוטבול אמריקאי, על אף שיש בו חשש לסכנה. זהו גם אחד ההיתרים לרופא לסכן עצמו ולטפל בחולים נגועים במחלות מדבקות.⁴³

לא רק לצורך פרנסה מתעוררת שאלת ההסתכנות, אלא אף כשמטייל אדם להנאתו.⁴⁴ דן בכך מרן הרא"ה קוק באגרות הרא"ה (ח"ג אגרת תתנב עמ' קלב). שם הוא קובע: "כל דבר שיש בו חשש סכנה, אף על פי שמנהג העולם להיכנס בכך לצרכן של בריות, אין היתר כי אם לפרנסה... אבל לא לשם טיול בעלמא". אף לצורך פרנסה, כתב הרא"ה קוק (משפט כהן, סימן קמג עמ' שו) "אין הכוונה במקום סכנה גמורה או ספק קרוב, שהוא איסור גדול שייכנס בזה בשביל פרנסה, ולא ברשיעי עסקינן - אלא חשש רחוק".

41. הרב אליהו קלצקין, אמרי שפר, ורשה תרנ"ו, סימן כט עמ' 44. וכן הסביר הרב אריה באלחבור (ש"ת שם אריה סימן כז עמ' 78), שההיתר הוא רק "לדבר הכרחי... בשביל שכירותו ומזונו".

42. יהודי וארצו, ת"א תשנ"ב, עמ' 54; ורמז לזה בש"ת שם אריה (סימן כז) "כי בנפשו יביא לחמו".

43. הרב א' וולדינגברג, ש"ת ציץ אליעזר, ח"ט סימן יז, פרק ה' סעיפים ט-יב. שאלת ההיתר להסתכן לצורך פרנסה עלתה גם באשר לשירות בצבא זר, שיש בכך כמובן סיכון רב. דיוני ש"ת בדבר הובאו ע"י הגרש"י זיין בספרו לאור ההלכה, עמ' נז-סה, והר"ז כהנא במחקרים בספרות התשובות, עמ' 163-175. ראה עוד, ש"ת חתם סופר לקוטי שאלות ותשובות סוף סימן כט; אמרי אש, ח"א י"ד סימן נב; בית דוד (ה"ר זאב וולף לייטער) סימן עא; לבושי מרדכי, אר"ח מהדו"ת סימן קעד; פרי מלכה, ח"מ סימן סד-סו; מלמד להועיל, ח"א סימן מב; הרא"ה הרצוג, תחומין ד, עמ' 14; משנה ברורה סימן שכט, ס"ק יז. אמנם בש"ת משנה הלכות (ח"ט סימן שלט) כתב שאין להשוות הסתכנות לצורך פרנסה להסתכנות בהתגייסות לצבא, מכיוון שבזה האחרון יש גם חיוב על הקהילה, ושהמתחמק מגיוס מסכן את הקהל כולו. לעומת זאת, כיום החובה מוטלת רק על יחיד, והמתחמק מסכן את עצמו בלבד.

44. אמנם יש עודך בטיול - ראה על כך בתשובת הרצ"ה קוק (תחומין ג (תשנ"ב) עמ' 385), שמקיימים בו את מצות ישיבת ארץ ישראל. ראה עוד: אגרות הרא"ה, ח"ג אגרת תשעט, עמ' מו; הסכמות הרבנים לספרו של הרב שמואל כץ, והיה מחניך קדוש (ירושלים תשל"ח).

לכאורה ההיתר בהסתכנות, מועטת ככל שתהיה, לצורך פרנסה הוא צורך הפרנסה לשם חיי נפש, דבר שנלמד מהיתרה של התורה, "ואליו הוא נושא את נפשו" כנ"ל. אולם אפשר שההיתר הוא מטעם אחר, שכך הוא מנהגו של עולם ודרך הכרח, ולכן לא חוששים לסכנה. כך כתב בעל שו"ת שם אריה⁴⁵:

ודע דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות, ושנים מהם הולכי מדברות והולכי ימים. הרי דאיכא בהם סכנה, ומכל מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר... וכן בכל דבר שהוא צורך העולם, כמו לרדת במלחמה, דהוי ודאי סכנה, שרי, ואף במלחמת הרשות... וכן מה שאמרו חז"ל "כל ההולכים בחזקת סכנה", ועם כל זה מותר לצאת לדרך.

מכך הוא מסיק, שאם הפרישה לים נועדה "לשוטט בעולם ולראות דברים חדושים וכדומה... מהראוי להרחיק מזה. רק לצורך מזונות או לסחורה... מה שהוא מנהגו של עולם - אין לחוש לסכנה".

2. בסכנה חמורה

סכנה שמנהגו של עולם שלא לחוש לה - אינה נחשבת אפוא לסכנה לצורך דיונו. מה הדין כאשר הסכנה חמורה יותר, כגון במקום שמצויים שודדים שאפילו הסוחרים נמנעים מללכת בו. האם מותר אז לאדם להסתכן ולעלות לארץ ישראל ויקיים מצווה בעלייתו?

התייחסות לשאלה זו מצאנו בדברי הכוזרי (ה, כג) שהובאו לעיל (בסעיף ב'2):

אשר לסכנה ביבשה ובים... דומה היא יותר לסכנה שמסתכן למשל, הסוחר הנודד למרחקים מתוך תקוה להרויח בסחורתו, ואם האיש העולה לארץ ישראל מכניס עצמו לסכנות גדולות יותר... יש לו התנצלות על שימו את נפשו בכפו... יודע הוא כי דרכו זאת טובה מדרך האנשים המסכנים נפשותם במלחמה, אם למען יזכירום בשירי הגבורה והנצחון או בגלל השלל הגדול אשר יקחו. אכן קלה היא הסכנה שסיכן הוא (העולה לארץ ישראל) את נפשו אף מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצווה, מתוך תקווה כי יהיה להם חלק לעולם הבא⁴⁶.

45. הרב אריה באלחובר, וילנא תרל"ג, ח"א סוף סימן כז. דבריו הובאו בדרכי תשובה, י"ד ח"ה, סימן קטז ס"ק נב.

46. לפי תרגום יהודה אבן שמואל בהוצאת דביר, תשל"ג.

למדנו מדבריו: א. מותר לאדם העולה לארץ ישראל להכניס עצמו לסכנות גדולות, יותר ממה שמכניס עצמו סוחר המסתכן בדרך; ב. אנשים מתגייסים לצבא ונלחמים כדי שיזכרו את מעשי גבורתם או כדי להתפרנס, למרות הסכנה הודאית שבמלחמה. הסכנה לאדם העולה לארץ ישראל פחותה מזו, ולכן מותר לאדם להסתכן ולעלות גם כשהמצב בדרכים מסוכן מהרגיל. ריה"ל השווה בין אנשים שמתגייסים לצבא לצורך פרנסה לבין העולה לארץ ישראל. מעצם השוואתו מוכח שאין איסור להתגייס לצבא נכרי ולהלחם, כי אחרת, מה ההשוואה?

ריה"ל סיים את דבריו: "אכן, קלה היא הסכנה שסיכן הוא, מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצווה מתוך תקווה כי יהיה להם חלק לעולם הבא". מה פירוש המושג "מלחמת מצווה"? הסביר את דבריו הרב בעל אוצר נחמד, שמלחמת מצווה - הכוונה למצות כיבוש ארץ ישראל. התורה ציוותה להילחם, למרות שבמלחמה יש סכנה ודאית. אדם העובר ימים ומדברות כשעולה לארץ ישראל, סכנתו קלה בהרבה ממלחמה.

בתרגום רבי יהודה אבן תיבון הגירסה היא: "יותר קלה היא הסכנה הזאת מאשר יכנסו במלחמת הרשות כדי לקבל שכר על המלחמה"⁴⁷. לפי גירסה זו יש כאן סיכום של הפיסקה. גם כשיש סכנה ודאית בדרכים, סכנת העלייה לארץ ישראל קלה מהסכנה שמסתכנים האנשים היוצאים להלחם לצורך פרנסה, לכן "לא יהא כח הדיוט גדול מכח הקדוש" ומותר לאדם להסתכן ולעלות לארץ ישראל אפילו בזמן סכנה חמורה, כדוגמת מלחמה⁴⁸.

הרב י' קפאח⁴⁹ והרב י' שילת (במכתב כת"י) טענו כי התרגום "מלחמת מצווה" שנמצא גם במהדורת אבן שמואל אינו מדויק לפי המקור הערבי. הרב שילת הוסיף, שאם ריה"ל היה מתכוון למלחמת מצווה שלנו היה כותב בעברית "מלחמת מצווה". ולכן הם תירגמו אחרת. הרב י' קפאח (שם עמ' רלב) תירגם: "ושהוא פחות סכנות מן היוצאים למלחמה לקבל שכר לעולם הבא", כוונתו למלחמת שהגויים רואים בה מלחמת מצווה (ג'האד). כך תירגם גם הרב י' שילת (מכתב כת"י): "וכי סכנה זו קלה מן היוצאים למלחמה לקבל שכר בג'הד"? וכוונתו היא, שבעלייה לארץ ישראל יש פחות סכנה ממה שמסתכנים הגוים היוצאים לג'האד (מלחמת מצווה שלהם, להבדיל)⁵⁰.

47. הרב י' שילת (במכתב כת"י) הקשה על ר' י' אבן תיבון שתירגם "מלחמת רשות", והוא תמוה? ואולי כוונתו לרמוז על "מלחמת מצווה" שלהם. ראה להלן.

48. הרב י' מוסקאטו, בעל פירוש קול יהודה.

49. כוזרי, מהדורת הרב י' קפאח, קריית אונו תשנ"ז.

50. על ההשוואה בין המעשים והשתדלות הגויים בקיום מצוות דתם, לעומת חוסר המעשה והרצון של ישראל במיוחד בקשר לארץ ישראל, ראה: כוזרי מאמר שני סעיף כ, מהדורת אבן שמואל, עמ' סא.

ריה"ל אינו מתכוון לשבח את מסירות נפשם של הגויים, אלא טוען, שאם הגויים אינם נרתעים ומקיימים את מצוות דתם, כל שכן שאנחנו לא צריכים להירתע מלעלות לארץ ישראל.

לפי תרגומים אלה גם בזמן סכנה חמורה מותר לעלות לארץ ישראל.

לפי הסבר השם אריה (שהובא בסעיף הקודם) שכל "דבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש", כך גם כאן ההיתר נובע מ"צורך העולם, כמו לרדת במלחמה דהוי ודאי סכנה - שרי, ואף במלחמת הרשות... וכן מה שאמרו חז"ל 'כל הדרכים בחזקת סכנה', ועם כל זה מותר לצאת לדרך".

ד. גדולי ישראל עלו בזמן סכנה

הבאנו לעיל את דברי הגדול ממינסק שהראה כי גדולי ישראל במשך כל הדורות סיכנו עצמם ועלו לארץ ישראל. הקושי היה הן בנסיעה ביבשה והן בהפלגה בים. הנסיעה בעגלות זוחלות, בדרכים עקלקלות ומסוכנות, ארכה חודשים ולפעמים גם שנים. מי שהפליג באניה, סכנתו לא היתה פחותה. פעמים שהותקף על ידי שודדים, פעמים שאונייתו טבעה בים ועוד ועוד. כדי להוציא לפועל נסיעה כזאת היה דרוש מאמץ יוצא מן הכלל. הרב י"ל מימון⁵¹ שיער שלכן היו רבים שנהגו לחייב את עצמם בנדר או בשבועה - כדי לעלות לארץ ישראל למרות כל הקשיים.

רובם של העולים הגיעו דרך הים. הסכנות בים היו שונות. בראש ובראשונה, סכנת שבי וּשודדים - דוגמא לכך ניתן למצוא בסיפור המובא בספר הקבלה לראב"ד על רבי משה, רבי חנוך, רבי חושיאל ורבי שמריה שנלקחו בשבי בסוף תקופת הגאונים כשהפליגו באניה ונמכרו בצפון אפריקה וספרד⁵². שנית, מחסור חמור במי שתיה בזמן הפלגה. ניסח זאת רבי נחמן מברסלב: "והיה להם סכנה גדולה מצימאון יותר מכל הסכנות"⁵³. שלישית, סכנת טביעה בים - הספינות הרעועות והסערות שבים גרמו למקרי טביעה רבים. על סכנות אלו נוספה במאה ה-15 למניינם "גזירת הים" שנגזרה על ידי האפיפיור, ועל פיה נאסר על היהודים להפליג באניות לארץ ישראל, ובעיקר מנמל וונציה. יהודי שנתפס על האניה, היה צפוי להיות מושלך

51. התור, תרצ"ד, שנה יד גליון ז, מאמר נדרי ארץ ישראל.

52. ספר הקבלה לרבי אברהם אבן דאוד הלוי, מהדורת גרשון דוד כהן, פילדלפיה תשכ"ז, פ"ז עמ' 48-46.

53. א' יערי, ספר אגרות ארץ ישראל, רמת גן תשל"א, עמ' 487.

לים⁵⁴. גם הדרך היבשתית היתה מסוכנת, בגלל שודדי הדרכים וטלטולי הדרך הקשים.

להלן תיאורים של גדולי ישראל שעלו ארצה. הרמב"ם מתאר את עלייתו לארץ ישראל ואת תלאותיו בדרכו לעכו ומשם לירושלים. להלן תיאורו בלשונו⁵⁵:

בליל אחד בשבת, בארבעה ימים לירח אייר, נכנסתי לים. וביום שבת עשירי לאייר שנת ארבעת אלפים ותשע מאות וחמש ועשרים ליצירה, עמד עלינו נחשול שבים לטבענו, והיה זעף גדול בים. ונדרתי עלי ששני הימים האלה אצום בהן, ואנהוג בהם תענית צבור שלם, אני ואנשי ביתי וכל הנלוים עלי, ואצוה על בני להעשות כן עד סוף הדורות שיצאו מאתם, ויתנו צדקה כפי כוחם. ומנדרי, שאהא אני יושב לבדי בעשירי באייר, לא אראה אדם, אלא מתפלל וקורא כל היום ביני לבין עצמי, וכשם שלא מצאתי בים אותו היום אלא הקדוש ברוך הוא, כך לא אראה אדם ולא אשב עמו אלא אם כן נאנסתי. וליל אחד בשבת, שלשת ימים לירח סיון, יצאתי מן הים בשלום, ובאנו לעכו, ונצלתי מן השמד, והגענו לארץ ישראל. ויום זה נדרתי שיהיה יום ששון ושמחה ומשתה ומתנות לאביונים, אני וביתי עד סוף כל הדורות. וביום שלישי בשבת, ארבעה ימים לירח מרחשון, שנת שש ועשרים ליצירה, יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו ביום החמישי, ששה ימים לירח מרחשון. ובאחד בשבת, תשעה בחודש, יצאתי מירושלים לחברון לנשק קברי אבותי במערה, ואותו יום עמדתי במערה והתפללתי, שבח לא-ל, על הכל, ושני הימים האלו, שהם שישי ותשיעי במרחשון, נדרתי שיהיו לי כמו יום טוב ותפילה ושמחה בה'...

בתיאור נסיעת הרמב"ם אנו מוצאים: 1. הפלגה באניה מחו"ל לארץ ישראל - כשעלה לאניה בד' אייר לא היתה סכנה בים. הסערה התחילה ב' באייר. דבר כזה אי אפשר לחזות, אבל סערות בים הם דבר שכיח; 2. עלייה מעכו לירושלים - הרמב"ם מדגיש: "יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה" הסכנה היתה בגלל המצב בדרכים. הרמב"ם עלה לירושלים והתפלל בהר הבית, אחר כך הלך לחברון להתפלל

54. אגרות ארץ ישראל, שם עמ' 137. י' פרואר, "מנזר הפרנציסקנים בהר ציון ויהודי ירושלים במאה ה'ט"ו", ידיעות החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה, יד (תש"ח); "שלטון הממלוכים והעותמאנים בפרק העליות לארץ ישראל", היסטוריה של ארץ ישראל, מהדורת יד בן צבי, עמ' 69-68.

55. רשימה זו נתפרסמה על ידי הרב א' אזכרי, ספר חרדים, מצוות תשובה, ירושלים תשל"ב, פרק ג' עמ' 200. נמצאה בכתב יד בסוף פירוש משניות לרמב"ם למסכת ראש השנה; אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, מעלה אדומים תשמ"ז, ח"א עמ' רכד-רכו.

במערת המכפלה, למרות שהדרכים היו מסוכנות. המסקנה העולה - הרמב"ם לא חשש לסכנת דרכים⁵⁶ (ועיין לעיל בסעיף א'2 בביאור דעת הרמב"ם).

עלייתו של רבי עובדיה מברטנורא היתה בשנים רמ"ו-רמ"ח (1466-1468), וארכה זמן רב. מסעו היה רווי סיכונים, ונמשך שנתיים וארבעה חודשים! גם רבי חיים בן עטר, מספר על עלייתו שלו לארץ ישראל שהיתה כרוכה בסכנות גדולות. הוא עלה דרך המדבר, ואחר כך דרך הים, בשנת תק"א (1741). על עלייתם ועליית גדולים נוספים ראה בנספח.

גם בדורות מאוחרים יותר, ואף סמוך לתקופתנו לא פחתה הסכנה, אף על פי כן גדולי ישראל עלו בעצמם, והורו לאחרים לעלות.

בשנת תקצ"ט (1839) עלתה קבוצת יהודים מגרמניה לארץ ישראל, כשאחד העולים שעלה עם משפחתו היה הרב אליעזר ברגמן, מגדולי ישראל באותה תקופה, וחברו של הכתב סופר והרב יעקב עטלינגר, בעל ערוך לנר. במכתב בקשה שהתפרסם לצורך מימון הנסיעה כתבו⁵⁷:

בלי ספק ידוע למעלת כבוד תורתו, מה רבה ומיוחדת היא המצווה לעבור מחוץ לארץ לארץ הקדושה, ולדעת הרמב"ן... [היא] בכלל מצות עשה מדאורייתא. ומזה הטעם קיימו מצווה זו בשם כל ישראל, בכל תקופה ותקופה, יחידים וגם משפחות, בין מתוך סכנה ובין שלא מתוך סכנה. גם החתומים מטה מתכוננים לקיים מצווה זו... מטרת הפנייה הזאת לעורר את אחינו בני ישראל לקיים... איש כפי נדבת ליבו... מצות והחזקת בו.

הרב שמעיה דיכובסקי ז"ל סיפר⁵⁸, כי בשנת תרצ"ג התארגנה קבוצה של בני ישיבות מאירופה לנסוע לארץ ישראל וללמוד שם תורה. רבנים וראשי ישיבות התנגדו לעלייה מסיבות שונות. הוא הלך לשאול בעצתו של הצדיק מרן החפץ חיים אם לעלות ארצה. כשהחל לפרט לפניו את חששותיו, שמא לא ילמד בשקידה בארץ ישראל כמו בחו"ל, ענה לו מרן החפץ חיים, שלחשש כזה אין מקום כלל, כי אדרבה ארץ ישראל מסוגלת יותר להתעסק בה בתורה. בטרם הספיק לומר את שאר לבטיו, ובמיוחד את חששו הגדול בגלל המצב הביטחוני הקשה בארץ ישראל, כשברקע עומדות פרעות תרפ"ט שבהם התנכלו הערבים לתושביה היהודים של ארץ ישראל

56. באגרת ששלח לרבי שמואל אבן תיבון (אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, ח"ב, עמ' תקנ) שמח הרמב"ם על רצונו של ר' שמואל לבקרו וכתב: "ואף על פי שיקשה עלי רכבך סכנת הים. ואמנם אודיעך ואיעצך שלא תסכן עצמך כי לא יגיעך מבואך אלי זולת ראות פני". כלומר, הרמב"ם הכיר את הסכנות בהפלגה בים והנסיעה בדרכי היבשה, שהרי אחיו, רבי דוד, טבע בים בדרכו להודו לרגלי מסחרו.

57. הובא בספר ישאו הרים שלום, ירושלים תשכ"ח, עמ' 23-24.

58. בהקדמה לספר נאות דשא, הדרנים על הש"ס, תל אביב תשל"ה, ח"א עמ' כ.

ורצחו רבים מקהילת חברון, ופגעו ורצחו גם במקומות נוספים, הקדימו מרן ואמר: התורה אומרת על ישמעאל "והוא יהיה פרא אדם" (בראשית טז, יב) הכוונה שישמעאל ישאר לנצח פרא אדם. גם אם יתאספו כל עמי התרבות בעולם וירצו לחנכו ולעשותו בן תרבות, לא יוכלו. גם אם ישכיל ויהיה פרופסור הוא יהיה פרופסור פרא אדם. כלומר, הפראות לא תסור ממנו לעולם. ונאנח מרן ואמר, מי יודע מה הפרא אדם הזה עלול לעשות לעם ישראל באחרית הימים. הוא סיים את דבריו ואמר: מכל מקום אין חשש זה צריך להיות עיכוב לעלות לארץ ישראל. ובך את הרב שמעיה דיכובסקי בברכת עלה לשלום, וה' יצליח דרכך! הנ"ל עלה לארץ ישראל עם קבוצה של בחורי ישיבה, ביוזמת הרב יוסף ויטקינד, ראש ישיבת בית יוסף.

בשנת תרע"ד יצא מסע רבנים לישובים החדשים שנוסדו בגליל, כדי לעמוד על שמירת הדת במקומות הללו, ובנסיון לקירוב לבבות בין ה"דור החדש" ל"דור הישן". במשלחת הרבנים השתתפו: מרן הרא"ה קוק, רבה של יפו באותם הימים, הגאון הרב יוסף חיים זוננפלד, לימים רבה של העדה החרדית בירושלים, הגאון הרב יעקב משה חרל"פ ועוד. בהיותם במרחביה נודע להם כי שני פועלים אחד מדגניה ואחד מכינרת נרצחו על ידי פורעים ערבים. הם המשיכו במסעם לכפר תבור ומשם התכוננו להגיע לסג'ה. השעה היתה מאוחרת בלילה, ואחד הרבנים טען שאין ללכת בלילה בגלל רצח הפועלים. הרב יוסף חיים זוננפלד תבע בתוקף להמשיך ואמר "דווקא מפני החשש והפחד שהחלו לקנן בלב הפועלים והאיכרים... חייבים אנחנו ללכת כדי להוכיח להם שאסור לפחד, ואין להפקיר את הדרכים בין ישוב לישוב אפילו בלילה". כך באישון לילה יצאו הרבנים לעבר חוות סג'ה⁵⁹.

בשנת תרפ"ט (יום שישי י"ז באב) השתוללו פורעים ערבים בכל ארץ ישראל, בחברון נרצחו 59 יהודים. בירושלים לאחר סיום תפילת יום השישי במסגד כיפת הסלע, ניסו אלפי ערבים מוסתים להתקדם דרך שער שכם, ומשם לשכונות היהודיות מאה שערים ובית ישראל, כדי לפרוע ולהרוג ביהודים. הם הונסו בחזרה אל העיר העתיקה. בשבת זו הוזמן הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד שגר בעיר העתיקה, למול את נכדו בשכונת מאה שערים. מקורביו הפצירו בו לא ללכת בגלל הסכנה. הוא לא ויתר והלך. בהיותו כבן שמונים נלוו אליו אחדים ממקורביו. לתדהמתם, ראו שהוא פונה והולך מהעיר העתיקה דרך רחוב השלשלת, בדרך המובילה לשער שכם, מקום שהיה מועד לפורענות גם בימי השלום, ולא דרך רחוב הבזאר העולה לשער יפו (באותה דרך שאתמול התגודדו בה אלפי פורעים צמאי דם). כששאלו אותו, מדוע הלך דרך שער שכם דווקא? השיב: "מה, וכי נפקיר את רובע שער שכם? הלוא אם נפחד ללכת ברחוב

59. האיש על החומה, ירושלים תשל"ג, ח"ב עמ' 305. על הסכנות שעבר הרב יוסף חיים זוננפלד בעלייתו לארץ ישראל ראה: שם, עמ' 121. על פרשה זו ראה עוד: אלה מסעי, רשימת מסע הרבנים, קול מבשר, תשס"א, עמ' 115.

זה, יחשבו הם שבאמת הצליחו לגרש אותנו מהרובע... אסור לנו לוותר מפני הפחד על שום רובע ושום פינה בירושלים"⁶⁰.

ה. העלאת אשה מעוברת וקטן

ראינו לעיל (סעיף א'ו) שישנם ראשונים ואחרונים שלדעתם אסור להסתכן בעלייה ארצה, אך מאידך גיסא ראינו ראשונים אחרים הסוברים שרשאים להסתכן לצורך זה, וכן פסק מרן המחבר. נשאלת השאלה: האם רשאי אדם לסכן גם את משפחתו?

הרב חיים אלגאזי (ספר מישרים, נתיב כג, ח"ח ד"ה ולעניין הלכה) כתב על דברי הרשב"ש: "ולא מן השם במה שכתב (ש"ת, סימן ג) דרבים הולכים, [ולכן] כל אחד רשאי בעצמו להסתכן אבל לא לכוף לחבירו". עדיין עלינו לשאול: האם משפחתו בכלל חבירו? באשר לעליית נשים, הרי מבואר הדבר במשנה בכתובות כנ"ל, שדינן כמו אנשים - הבעל יכול לכוף את אשתו, והאשה את בעלה. אולם מה הדין כשלבני הזוג יש ילדים קטנים או כשהאשה בהריון? לכאורה הסכנה בדרכים גדולה לילדים יותר מאשר למבוגרים, וכך גם לאשה בהריון!

הרב יונה לנדסופר (ש"ת מעיל צדקה, פראג תק"ז, סימן כו)⁶¹, נשאל אודות שלשה חברים שרצו לנסוע לארץ ישראל, הם ונשיהם ובניהם הקטנים בני 2-3 שנים. בית הדין שבעירם ביקש לעכב את יציאתם מחשש סכנה, אך הוא פסק להיתר, והביא כמה ראיות:

א. המשנה לא אמרה שיכולה אשה להשתמט מהעלייה ארצה, בטענה שיש לה בנים קטנים.

ב. רש"י פירש את דברי המשנה "הכל מעלין": "את כל בני ביתו אדם כופה", והרי קטנים בכלל.

אמנם קטנים אינם יכולים לכוף את הוריהם לעלות ארצה (ומשום כך לא פירשה הגמ' שמה שכתוב במשנה "הכל מעלין" בא לאתויי בניו הקטנים), כיוון שהם אינם חייבים במצוות, ולכן לאו בני כפייה נינהו, אולם "אומדן דעת הוא לקטנים דניחא להו לעשות המצווה בקטנותן". אשר לסכנות שבדרך - אין הוא רואה מקום "לחלק בין קטנים לגדולים, דהרי מצד סכנת טביעה ושביה ולסטים הרי קטן וגדול שם הוא. ואם

60. שם, עמ' 175-179.

61. וכן פסק הרב בירדוגו, ש"ת שופריה דיעקב, ירושלים תר"ע, אהע"ז סימן סא, דף נב, א.

מטורח הנענוע... הרי הקטנים בטבעם קלי התנועה ורוב גידולם בתנועה⁶². ראייה הוא מביא מעזרא שעלה ארצה מבבל ועמו נשים וטף⁶³.

כך הסביר גם הרב יעקב בירדוגו⁶⁴, שכתב כי לעניין סכנת דרכים לא עדיפים בני קטנים מאביהם. והוסיף, שלא נזכר בדברי חז"ל טעם הסכנה בעלייה לארץ ישראל אלא רק ביחס לאשה שהיא גוף אחר חוץ ממנו [ולעניין הפסד ממון כתובה], אך לא לגבי הבנים כי ברא (בן) כרעא דאבוה, ומקרא מלא הוא "יראה כל זכורך את פני ה' אלקיך" (דברים טז, טז).

הרב ש"ב וורנר⁶⁵ הוסיף, שהטעם שכופים את הבנים הקטנים לעלות לארץ ישראל (למרות שאינם מצוים, כמו שמבואר ברש"י כתובות קי, ב על המשנה ד"ה הכל מעלין), משום שעל ידי זה יגדל היישוב היהודי ויתרבה באוכלוסין.

העלאת אישה מעוברת נידונה על ידי המהר"ם מרוטנבורג. הוא משיב לאדם שנדר לעלות לארץ ישראל⁶⁶:

לעניין נדר שנדרת לעלות לארץ ישראל, אפילו על דעת רבים יש לו הפרה אחרי שאשתך הרה, דאין כל דבר עומד ב[פני] פיקוח נפש, ויש סכנה להוליד עוברת, וגם הולד עד שיתגבר וייכנסו ימות הקיץ... ואל תשיבני שאין זה פיקוח נפש, שתוכל לילך בלא אשתך, כי כלל לא תוכל לעגנה ואתה משועבד לה⁶⁷.

הרב אליהו בן חיים (שו"ת ראנ"ח סימן מד) מסכם בתשובתו: "כיוון דהרה היא יש בדבר סכנת נפשות ופיקוח נפש".

כנראה שונות המסקנות ממקום למקום ומתקופה לתקופה, שכן הרדב"ז (שו"ת, ח"ג סימן תתנא (תח)) הביא את דברי המהר"ם ביחס לאשה הרה וכתב: "ואני אומר כי אין

62. תחילה הוא כותב כך מסברה, אולם בהמשך הוא מביא: "והרבנים הקרובים היושבים על איי הים כתבו אשר עיניהם רואות בכל יום נוסעים דרך ים לקצוי ארץ עם ילדים בני יומן. וכי שאלתי פה אחד מהנוסעים עם בניו הקטנים, ואמר כי מצד תנועות הים קטן יותר קל לו לסבול תנועת הספינה. והנאני שכוונתי הדין לאמיתו בזה".

63. קדמו לו בפסק זה: המבי"ט, שו"ת, ח"א סימן קסה; מהרשד"ם, שו"ת, אהע"ז סימן כג.

64. לעיל הערה 61.

65. שו"ת משפטי שמואל, מהדורה נניינא, ירושלים תשד"מ, סימן טו, עמ' עג.

66. שו"ת, דפוס פראג ח"ג סימן רג. דבריו הובאו בהגהות מימוניות הלכות שבועות פ"ו אות ז; במרדכי שבועות רמז תשנ"ט; בשו"ת מהר"ם מינץ סימן עט ובשו"ת הרא"ם סימן מט. מרן ר' יוסף קארו מביא תשובה זו בשו"ת אבקת רוכל סימן קפת, בשם הר"ש משאנץ, שהיה אחד משלש מאות רבנים שעלו לארץ ישראל מצרפת ואנגליה בשנת ד'תתקעא.

67. בעניין לעלות בלא האישה, ראה שו"ת הר"ן, סימן לח: "כיוון דמיחייב לה בשאר כסות ועונה, לא כל הימנו לעקור לאו זה בידיים משום ישובו של ארץ ישראל".

זה אמור אלא לבוא ממקומות רחוקים דרך ימים והרים ובקעות בים וביבשה. אבל העולים מהכא (ממצרים) לארץ ישראל, אין שום סכנה לא לאשה הרה ולא לקטן".

לגבי גיל הקטן הבין הרב יונה לנדסופר (ש"ת מעיל צדקה, הנ"ל) שהגבלותיו של מהר"ם הם רק "עד שיתגבר הילד, ואולי עד הגמלו" כלומר גיל שנתיים-שלוש.

ו. האם בזמן סכנה כופין בני הזוג זה את זה שלא לצאת מארץ ישראל?

בגמרא (כתובות קי, ב) הובאה תוספתא (פ"ב ה"ב):

תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות - כופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות - כופין אותו לעלות, ואם לאו יוציא ויתן כתובה. היא אומרת לצאת והוא אומר שלא לצאת - כופין אותה שלא לצאת, ואם לאו תצא בלא כתובה. הוא אומר לצאת והיא אומרת שלא לצאת - כופין אותו שלא לצאת, ואם לאו יוציא ויתן כתובה.

בשיטה מקובצת (שם, ד"ה הוא אומר) הקשה:

איכא למידק בהך ברייתא, כיוון דכופין אפילו לעלות כל שכן דכופין שלא לצאת? והתוספות כתבו דאינו נוהג בזמן הזה. ואפשר דבהכי מיתרצא והכי קתני, כופין לעלות היכי דליכא סכנה, ואם יש סכנה אין כאן אלא כפייה שלא לצאת, אבל אין כופין לעלות. כך נראה לי.

מבואר, שאין כופין לעלות לארץ ישראל כשיש סכנה, אבל בני הזוג כופין זה את זה שלא לצאת מארץ ישראל אפילו בזמן סכנה.

והדבר צריך עיון, שהרי אם יש סכנה, היה צריך להיות הדין שאין כופין להשאר, כשם שאין כופין לעלות, ומדוע יכול הבעל לכפות את אשתו (או אשה את בעלה) שלא לצאת מארץ ישראל בזמן סכנה, והלוא אין לך דבר העומד בפני סכנה?

בספר שואלין ודורשי⁶⁸ תירץ, שבמסכת גיטין (נז, ב) נאמר: "כי עליך הורגנו כל היום" (תהלים מד, כג) - "רבי יהושע בן לוי אמר, זו מילה שניתנה בשמיני". ופירש רש"י (ד"ה זו מילה): "דזימנין דמיית". כלומר, לפעמים התינוק הנימול מת מחמת המילה. והקשה החתם סופר (ש"ת, י"ד סימן רמה), איך מותר לקיים את מצות מילה, והרי יש חשש סכנה שהתינוק ימות מחמת המילה, כמו שפירש רש"י הנ"ל? ואם תאמר שעל כל פנים ברוב הפעמים אין התינוק מת, הרי במסכת כתובות (טו, ב)

68. הרב אליהו שלזינגר, ש"ת, ירושלים תשנ"ז, ח"ג סימן נה, עמ' שסט-שעב. הרב אביגדור נבנצל תירץ: אם יש סכנה בדרך מובן למה לא לצאת!

מבואר שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, וכך נפסק להלכה בשו"ע (א"ח סימן שכט, ב) ! ותירץ, "והנה עינינו רואות שאפילו אחד מאלף ישראלים אינו מת מחמת מילה. וצריך לומר מצווה מגינה ומצלי, אבל על פי דרך הטבע היה המיעוט מתים חס וחלילה, ואפילו הכי ציוה הקב"ה למולו, שמע מיניה הולכים אחרי הרוב בפיקוח נפש" לעניין מילה. מבואר בדבריו כי בעצם יש סכנה במילה, אלא שאנו סמוכים ובטוחים שזכות המצווה תגן על הנולד.

תלמידו המהר"ם שי"ק (ש"ת, יו"ד סימן רמא) הוסיף, שבעצם בכל מצות מילה ישנה סכנה שמא ימות התינוק, אלא כיוון שכך ציותה התורה, יש בזה משום "שומר מצווה לא ידע דבר רע" (קהלת ח, ה), וסגולת המצווה מגינה על התינוק מפני הסכנה.

לפי זה נוכל לתרץ את הקושיה, מדוע הבעל יכול לכופף את אשתו (וכן אשה את בעלה) להשאיר בארץ בזמן סכנה - כיוון שהם כבר נמצאים בארץ זכות וסגולת ישיבת ארץ ישראל עומדת להם ומגינה עליהם, ובוודאי יכולים הם לכופף האחד את השני להשאיר למרות הסכנה, כמו שבמצות מילה כופין את האב למול את בנו למרות הסכנה, אבל כשהם נמצאים בחו"ל, ויש סכנה בדרכים, ואין להם עדיין את הזכות והסגולה של ישיבת ארץ ישראל - אין האחד יכול לכופף את השני לעלות בגלל הסכנה.

ז. המצב בזמננו

נראה שבזמננו, בגלל השינויים בדרכים והשיכלולים בתחבורה, ישתנו מסקנות ההלכה הן לגבי גיל העולים, והן לגבי הגדרת מקומות רחוקים לארץ ישראל. אם בעבר עלייה מצרפת או מצ'כוסלובקיה הוגדרה כעלייה ממקום רחוק והיתה מסוכנת, בימינו אין הבדל בין רחוק לקרוב לעניין סכנה.

ראיה למסקנה זו מצאתי בפסק הלכה של רבני תוניס בג'רבא שהסכים עמהם בעל איש מצליח⁶⁹:

מה שדנתם דבזמן הזה, שיש אניות קיטור אין חשש סכנה (המוזכר באה"ז סוף סימן עה), לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, ודאי כדברכם כן הוא מצד העלייה עצמה.

מבואר בדבריו שהשכלול באמצעי התחבורה (אניות קיטור!) גרם שההפלגה בים כבר אינה בחזקת סכנה. וכל שכן בימינו, שהאוניות השתכללו עוד יותר, או כשאדם עולה על מטוס בארץ זו ותוך שעות אחדות הוא בארץ אחרת, ללא כל סיכון של

69. הרב מצליח מזוז ה"ד, שו"ת, בני ברק תשל"ד, ח"א כרך ב, אה"ז סימן ת.

ממש (ואף זמינות התחבורה ומחירה הפכו לדבר שבהישג יד לציבור רחב), ברור יהיה שלכולי עלמא שיקול זה של "סכנת הדרכים" שוב אינו שיקול.

ח. סיכום

לדעת התוספות וראשונים רבים נוספים, כשיש סכנה בדרכים אין לחייב לעלות לארץ ישראל, ואין בעל יכול לכופ את אשתו ואשה את בעלה. עם זאת, אם בני זוג כבר נמצאים בארץ ישראל הם יכולים לכופ זה את זה להישאר שם, גם בזמן סכנה, כי זכותה וסגולתה של הארץ מגינה עליהם.

ראשונים אחרים, כגון הרמב"ם, הר"ף ורבנו ירוחם, לא חששו לסכנת הדרכים, ולדעתם בני הזוג יכולים לכופ זה את זה לעלות - גם בזמן סכנה.

להלכה פסק השולחן ערוך (אהע"ז סימן עה, ה) את דברי הרשב"ש שכופים לעלות רק "בדאיפשר בלא סכנה". אך גם לדעתו, מי שרוצה לעלות בזמן סכנה - מותר לו והוא מקיים מצווה כשעולה. ואכן, חכמי וגדולי ישראל במשך כל הדורות - אמוראים, ראשונים ואחרונים - סיכנו עצמם ועלו גם בזמן סכנות חמורות.

ההיתר לעלות למי שרוצה כשיש סכנה בדרכים, הוא בין אם הסכנה רגילה ובין אם היא חמורה.

בסכנה רגילה, כשהמצב הוא "שאין הסוחרים נמנעים מללכת ולבוא באותם הדרכים" (מבי"ט) מותר לעלות, שהרי לא תהא גבירה (מצות ישיבת ארץ ישראל) פחותה משפחה (פרנסה), ואם לפרנסתו מוכן הסוחר להסתכן בדרכים ולהפליג בים, אין סיבה שאיש מישראל לא יסתכן לעלות לארץ ישראל.

כשהסכנה חמורה, והמצב הוא שהסוחרים נמנעים מללכת בדרכים, גם אז מותר לעלות, שהרי העלייה לארץ סכנתה בכל זאת קלה ופחותה מהסתכנותם של אנשים המתגייסים להלחם בצבא נוכרי כדי להתפרנס (כוזרי), ולכן לא יהיה "כח הדיוט גדול מכח ההקדש". מה עוד שזכות המצווה תסייע בידו ותציל אותו מהסכנות שבדרך.

השם אריה הסביר כי "דבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח, אין לחוש [לסכנה]", בין רגילה ובין חמורה.

בזמננו, בגלל השינויים בדרכים ושכלול אמצעי התחבורה - ביבשה, באוויר ובים, החשש מחמת סכנת הדרכים כמעט ואינו קיים. לכן בימינו, אין טענה זו סיבה שלא לעלות, ולכן חובה על כל יהודי לעלות לארץ ולגור בה.

ט. נספח - תיאורים מעלייתם ומחייהם בארץ של גדולי ישראל

1. עליית רבי עובדיה מברטנורא, בשנים רמ"ו-רמ"ח (1466-1468)

רבי עובדיה מברטנורא, המפורסם בפירושו על המשנה, כתב איגרות שבהן הוא מתאר את עלייתו לארץ ישראל. הוא עלה בדרך הים ובדרך היבשה. רבי עובדיה עזב את עיר מושבו קאסטילו באטליה בראש חודש כסלו שנת רמ"ו (1485) על מנת לעלות לארץ ישראל. רק ב"ז בתמוז רמ"ז (1487), שנה ושבעה וחצי חודשים אחר עזבו את קאסטילו, הצליח להפליג באניה לפאלירמו שבסיציליה. בכ"א טבת שנת רמ"ח הגיע בקושי ולאחר תלאות רבות לאלכסנדריה שבמצרים. באלכסנדריה פגש משפחה יהודית שהיתה בדרכה אל ארץ ישראל. בחברת אותה משפחה הלך בשיירת גמלים דרך מדבר סיני, והגיע לירושלים בתאריך י"ג ניסן שנת רמ"ח, שנתיים וארבעה חודשים (!) אחרי עזבו את ביתו באיטליה.

באיגרתו לאביו⁷⁰ הוא כותב (בהשמטות):

בי"א במר-חשון נסענו ממסינה ללכת אל רודוס, ונתוספו עלינו אחד עשר נפש מיהודים... והלכנו ברוח מצויה ארבעה ימים. וביום הרביעי לעת ערב הפך ה' רוח הים והשיבנו אחור בסופה וסערה, ונסתתרנו מזעף הים באי אחד... ושם ישבנו שלשה ימים. מקצה שלושת ימים... נסענו משם ובאנו עד שישים מיל קרוב לרודוס... [ובהיותנו שם] נהפך עלינו רוח, ושבנו אחורנית בזעף כשמונים מיל, ותקענו עוגני הספינה באי ששמו לונגו... ושם היינו עשרה ימים חונים על הים כי היה הרוח לנגדנו... וביום שני לצאתנו עברה עלינו ספינה קטנה, והגידה כי אניה גדולה... באה לקראתנו ערוכה עם כל כלי קרב ומלחמה... וישם רב החובל פניו ללכת לחנות תחת כך קטן אשר לרודוס... וישבנו בטח. בט"ו טבת נסענו מרודוס, ובאנו בשישה ימים, ועברנו לאלכסנדריה כי לא רצה רב החובל להסגר בה עם הדוגית (האניה). ותקענו האנקורי רחוק מן היבשה כארבעה מילין, ועמנו היתה ספינה קטנה... ונכנסנו אנחנו היהודים בספינה ההיא בערב שבת כי חשבנו לבוא בה ביום השבת לבוא לאלכסנדריה. והאמיר שלח לאמור כי לא יחפוץ שתיכנס גם הספינה שמה, ונשארנו אנחנו היהודים בספינה ההיא חונים שם מנגד הרחק מן האניה. וירבו הימים... והלחם אזל מכלינו ולא היה מים, ונפשנו קצה, ונבחר מוות מחיים. ויהי בחצי הלילה בח' בשבט, והנה רוח סערה באה, ופתאום לפתע נשברו שני עוגני הספינה מן הספינה שלנו ולא נשאר כי אם עוגן אחד הרעוע שבכולם. וייראו המלחים יראה גדולה... ויולך אותנו הים סחוב והולך והיינו הולכים ומטורפים.

70. האגרת בשלימותה הובאה על ידי אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת גן תשל"א עמ' 103-138.

והאניה חשבה להשבר כי היתה רעועה וזקנה, ובאו בה המים ממטה וממעלה... וקרוב לארבע עשרים שעות עמדנו, אשר בכל עת ובכל רגע המוות לעינינו ראינו... עד ריחם ה' ונמלטנו מן הסערה ההיא, אשר כמוה לא נהייתה. ואנחנו היהודים... ירדנו בברקה (סירה) אל היבשה ומשם באנו ברגלינו אל אלכסנדריה שמונה עשרה מיל, כי לא מצאנו חמורים לרכוב עליהם. והגענו לאלכסנדריה עיפים ויגעים בי"ד בשבט בערב. ובאלכסנדריה היה איש יהודי אשר נדר ללכת לירושלים לחוג את חג המצות, הוא ואישתו ושני בניו, וארחתי לחברה עימו. ויצאתי עמהם על הגמלים ובעשרים באדר נסעתי ממצרים בחברת היהודי אשר בא עמי. כאשר באנו באלחנק חנינו שני ימים, ושם שכרנו חמישה גמלים... ובאנו למקום אחד ששמו עלכיאח לחנות שם ביום השבת ולהמתין שם לשיירה עוברת, כי משם והלאה היינו נכנסים במדבר, ולא היינו בטוחים ללכת בחמישה גמלים בלבד. היינו שלשה ימים והנה אורחת ישמעאלים באה... ובאנו עמהם, והמדבר הזה אשר בין מצרים לארץ כנען אינו מדבר גדול... הוא כולו חול, ובמקומות ידועים נמצאות אילנות תמרים, ומים נמצאים משני ימים לשני ימים. הלכנו ממקום למקום במדבר עד אשר הגענו בלי פגע ונזק, תודה לאל חי.

ביום ראשון י"א ניסן נסענו מעזה על החמורים ובאנו חברון. נסענו מחברון בי"ג ניסן, וחברון רחוקה מירושלים מהלך חצי יום. ובאנו עד שערי ירושלים, ונכנסנו בה בי"ג לחודש ניסן שנת רמ"ח.

2. עליית הרב שלמה עדני, בעל פי' מלאכת שלמה על המשנה, בשנת של"א (1571)

תיאור עלייתו מתימן של הרב שלמה עדני, מחבר פירוש מלאכת שלמה על המשניות, מופיע בהקדמתו לפירוש:

וברוך ה', אשר העיר את רוח אדוני אבי, לעמוד עם כל בני ביתו, לעקור דירתו ולעלות מארץ מרחקים (תימן)... והוא היה מטופל בי ובאחי ובאחותי ואני הבינוני שבהם, אז בן ד' שנים הייתי. מלבד צער עינני הדרך וגידול בנים... אמי נשמתה עדן מתה עליו בדרך, ונוסף לו יגון על יגונו. באופן שעד שזכינו שהגענו פרח נשמתנו (מהצרות שבדרך). ובעוונותי, לא השלמנו שמיטה אחת בארץ הצבי [בעיר] צפת תוב"ב, עד שמתו לאדוני אבי אחותי ושני בניה... וגם אחי הקטן ממני, ואמלטה רק אני לבדי מיד השטן. ואף על פי כן חשובים [היינו] כמתים, [כי היינו] מוטלים ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל... ולעיר ירושלים עיר הקודש תוב"ב הובאתי... ושם בעוונותי הרבים נתבקש אדוני אבי בישיבה של מעלה, ונותרתי אני לבדי גער קטן בן ט"ו שנים...

כי יחיד אני לאבי ולאמי, וקרוב ושאר בשר מצד אב או אם אין עימני... בן חמישים ושתים שנה אנכי היום, ועד הנה לא זכיתי לראות בביתי בן יפיק רצוני... בני הגדול שהיה קרוב לי"ג שנים... אל נורא ואיום לקחו היום, יום

קריאת מגילת איכה. וחמת המלך לא שככה, כי השיגוהו שני אחיו הקטנים אחרי ככה. גם שני אחיותיו, בנות עשר ושבע, קדמו לפניו להיות לו תברים... עוד זה מדבר, וזה מת גם כן בדבר, מלבד כי ילד אשר יולד לי אחר כך לנחמה, גם הוא נחטף בתוך שתי שנים בקדחת חמה, ואחותו שנולדה אחריו גם היא שנתה לא השלימה בחליים רעים גם בצמא... מלבד כי אשת נעורי היא ובתה ושני בניה עמה, בהיותי בן ל'ג שנים מתו עלי בעוונותי...

למדנו מדבריו, שהיו אנשים שמתו בעלייתם לארץ ישראל. וגם בארץ המצב ששרר אז היה קשה, ואנשים נשים וילדים מתו כתוצאה מהמצב הכלכלי הקשה והמחלות שהיו אז בארץ.

3. עליית רבנו חיים בן עטר, בעל אור החיים, בשנת תק"א (1741)

בהקדמתו לפירושו על התורה כתב בעל אור החיים:

והאיר ה' עיני שכלי... לקום ולעלות אל מקום חשבתי בו הוא מקום השכינה... ואזרתי כגבר חלצי, וסיכנתי עצמי סכנות גדולות דרך מדבר באתי בו, עד כי הביאני ה' פה עיר ליאורנו (באיטליה)... לעלות דרך כאן לארץ חפצתי.

תיאור עלייתו לארץ ישראל נמסר לנו על ידי תלמידו, רבי אברהם ישמעאל חי סאנגוויניטי, שנסע עימו באניה לארץ ישראל. הנ"ל כתב מכתב לאביו שבו תיאר מה שעבר עליהם בזמן ההפלגה מליורנו עד עכו, שאליה הגיעו באלול תק"א (1741). זו לשונו (בהשמטות)⁷¹:

אחר דרישת שלומך וטובתך ונשיקות ידך כראוי... אחווה לאדוני סדר נסיעתנו וחנייתנו על נכון באורך. יצאתי מעיר ליורנו (באיטליה) לעלות לעיר הקודש, תבנה ותכונן, במהרה בימינו... והלכתי לעיר אחד מערי אדום הנקראת מסינה והיא הנקראת סיציליה... ובליל שבת קודש ח' לחודש אב עמד עלינו נחשול של ים וכמעט היינו אבודים, וכל כלי החרס נשתברו מרוב הפיכות שהייתה מתהפכת הספינה לכאן ולכאן. ושבח אל, בחצי הלילה נחנו שקטנו, ושלח הקב"ה רוח טובה לנהוג הספינה... וביום ו' כ"א לאב נסענו ממסינה ללכת לאלכסנדריא של מצרים. ולהיות שנמל של מסינה רע נשארנו סביב העיר ובאנו לסכנה גדולה, שכמעט הספינה חשבה להשבר, שהרוח דחפה על ספינה אחרת ושברה אותה. ובעזרת האל יצאנו לאור וברכנו הגומל... ואחר צאתנו מן הנמל... עמד רוח טוב אבל היה חזק מאוד, מפרק הרים ומשבר סלעים, עד

71. האגרת בשלימותה נמצאת בספר אגרות ארץ ישראל, שם, עמ' 250-259.

שרב החובל ציוה לסגור את כל הקלעים (המפרשים)... ואף על פי שהיתה הספינה גדולה וגבוהה, היה המים נכנס בה מכל צד ונתקיים בי "כל משבריך וגליך עלי עברו" (תהילים מב, ח), וממש שפתה היתה דבוקה למים. ושבח לאל באה שבת באה מנוחה... ויום ב' ראינו אלכסנדריא של מצרים... ונתעכבנו שם 14 ימים. ורצינו להלוך ליפו... ומשם לירושלים. והנה רב החובל במקום שהיה לו להוליך אותנו ליפו, הוליכנו לעכו, ומעכו אין דרך לילך לירושלים כי אם בדוחק, לפי ששמענו שיש שם הרבה גאפרים (שומרי דרכים הגוברים מכס מעוברים ושבים). ועוד, מעכו ריבוי הדרך (6 ימי הליכה) ויש נשים שאינם יכולים לזה, ובסכנת דרכים, אבל מיפו לירושלים מהלך יום וחצי ואין שום סכנת דרכים. והנה בהוליך אותנו רב החובל חשבנו אותה לרעה, ואלוקים חשבה לטובה... כי בבואנו לעכו שמענו שמועות רעות שירושלים ויפו מלאות מגיפה, ובכל יום מתים ביפו ובירושלים כהנה וכהנה...

ממקורות אלה רואים אנו עד כמה מסוכנת היתה בזמנם ההפלגה באניה, וכמה היו נתונים לחסדי רב החובל. כמו כן הדרכים בתוך ארץ ישראל לא היו בטוחות. מעניין, כי אחד הנימוקים העקריים שבהם ניסה לשכנע הרב חיים אבואלעפיה, רבה של טבריה, את רבי חיים בן עטר להקים את ישיבתו שם, היה המצב הבטחוני הטוב ששרר שם. "היות הארץ הזאת שאנן מפחד רעה בהשקט ובביטחה... עד שאנו הולכים ברחובות קריה באישון לילה ואפילה ואין פחד. עד ששערי החצר (החוב היהודים) נשארים פתוחים ובל יסגרו, מה שאין כן בג' הארצות, ירושלים חברון צפת" (אגרות א"י, שם עמ' 260).

4. עולים נוספים

בספר אגרות ארץ ישראל מאת אברהם יערי, מצויים תיאורי נוסעים מאותה תקופה על הסכנות שהיו בעלייה לארץ ישראל בדרך הים והיבשה. רוב האגרות הן של גדולי ישראל, כגון, רבי אליהו מפירארא שהיה דיין בירושלים, רבי ישראל מפירושא, רבי ישעיהו הורביץ מחבר ספר השל"ה, רבי אברהם גרשון מקיטוב גיסו של רבי ישראל בעל שם טוב, רבי מנחם מפרימשלאן תלמידו המובהק של המגיד ממזריטש, תלמידי הגר"א ועוד רבים אחרים.

גם בהקדמת ספר פאת השולחן לרבי ישראל משקלאוו, תלמיד הגר"א, מצוי חומר רב שהיה רשום בפנקס הכולל אשר בצפת מאותה תקופה. גם במאמר "תולדות המחבר" שהקדים הרב בנימין מינץ לספר, מתוארות הסכנות שעברו על האנשים שעלו לארץ ישראל, והמצב הקשה ששרר אז בארץ. אציין דוגמא אחת - במגפה האיומה שפרצה בצפת בשנת תקע"ד מתה אשתו של רבי ישראל, כשהגיע לירושלים נפטרה בתו בת ה-18 וחתנו. נשאר להם תינוק שרבי ישראל גידלו כבן, ואף הוא נפטר בגיל 20. כן נפטרו בנו נחמן, בתו אסתר ובנו בן ה-14, זאב.

מכל אלו עולה כי סכנת הדרכים ותנאי החיים הקשים בא"י באותה תקופה, היה בהם בהחלט כדי להרתיע מלעלות ארצה. אעפ"כ לא נמנעו גדולים רבים בישראל מלעלות לארץ ולדור בת, וחיבת הארץ כיפרה בעיניהם על כל הצרות והתלאות שעברו.

יחסו המיוחד של האדמו"ר מסדיגורא לארץ ישראל

בשבת זכור תרח"צ פלשו הנאצים לאוסטריה וסיפחו אותה לרייך הגרמני. ראשיה מעשיהם היה להתעלל ביהודים, וביחוד באדמו"רים ורבנים. בוינה התגוררו אז כמה מאדמו"רי בית רוזין ואדמו"רים נוספים משושלות אחרות, והם היו הראשונים שהגרמנים נטפלו אליהם. הגרמנים הכריחו את האדמו"רים לצאת לרחובות וינה, לטאטאם ולנקותם. אחד האדמו"רים היה הרב אברהם יעקב מסדיגורא. במרירות רבה אמר אז: אינני מיצר על שאני מטאטא את הרחובות, שהרי גם רחובות וינה רחובותיו של הקב"ה הם. אלא לבי רואב על "מה יאמרו הגויים". אותה שעה קיבל על עצמו, שאם יזכה ה' יתברך לעלות לארץ ישראל, כי אז יטאטא את רחובותיה. אמר ועשה. לאחר שעלה לארץ הקודש, קיים את קבלתו והיה יוצא בכל יום השכם בבוקר ומטאטא את קטע המדרכה בסמוך לביתו. עד שיום אחד מצאהו אחד מחסידיו עושה זאת, ונודע הדבר, והתחילו לעקוב אחריו, ובשל כך הפסיק.

* * *

ביום כ"ג אלול חצרת דרכו רגליו על אדמת הקודש. עם הגיעו קבע את ביתו בתל אביב, משום שלא רצה להוסיף ולשמע שישנם קולות של טומאה בתל אביב, וחי בזה עשרים ושתיים שנה. ביתו הפך למרכז חסידות סדיגורא בארץ. שנה אחרי שהשתקע בארץ הקודש פרצה מלחמת העולם השנייה.

ההתעוררות לארץ ישראל שהחלה במיוחד לאחר מלחמת העולם הראשונה, עוררה בו גל של התלהבות. וכשנשאל על טיבה של עלייה זו ודעתו עליה, השיב: ודאי הדבר, שהקב"ה מצפה לכך שיהודים יקומו ועלו לארץ ישראל.

אמר פעם: הגמרא אומרת (פסחים פז, ב) "צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות". והכוונה היא, שאם רודפים אותנו במקום אחד יש לנו רווח והצלה במקום אחר. אולם עכשיו, שרודפים אותנו בכל מקום - מקומנו הוא רק בארץ ישראל.

בראש השנה הראשון, ימים ספורים אחר עלייתו לארץ ישראל, טעה בקידוש ואמר: "זמן שמחתנו", וכאשר נשאל על זה מאחד החסידים, השיב, אין זו טעות גדולה כל כך, וכי יש שמחה גדולה מלדור בארץ ישראל?

בנאומו בכנסיה הגדולה הרביעית של אגודת ישראל בשנת תשי"ד, שהיתה לראשונה בארץ ישראל לאחר השואה האיומה, אמר: יש הבדל גדול בין הכנסיות הקודמות לבין זו. בכנסיות הקודמות לא היו צריכים למעשים כמו היום. נאמר בספרים הקדושים כי יש הבדל בין דור המדבר ודור הנכנס לארץ. דור המדבר, "מְדַבֵּר" - מלשון דיבור הוא, משה רבנו פעל הכל בדיבור. לעומתו, הדור שנכנס לארץ מרמו על עשייה, ולכן היה יהושע צריך לעשות פעולה ומעשה. אנחנו שנמצאים עכשיו בארץ ישראל, צריכים גם לפעולה ומעשה, ולא די בדיבור.

הוא ראה בבניין הארץ עניין גדול וחשוב. פעם אמר לאנשי המושבות החרדיים: את סדר זרעים אני יכול רק ללמוד, ויעזור ה' שנזכה ללמוד תורה לשמה. אבל לקיים למעשה את סדר זרעים יכולים רק הפועלים החרדיים. בידכם מופקדת עבודת הקודש להוכיח לעולם כולו כי אפשר להיות פועל ולקיים את התורה.

(אביר יעקב, ירושלים תשנ"ח, עמ' רצט"ט)